

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Katedra českého jazyka a literatury

Diplomová práce

Hana Šafářová

Posouzení didaktické vybavenosti a zastoupení typů slohových cvičení ve
vybraných učebnicích českého jazyka pro 1. stupeň základní školy
(v návaznosti na Rámcový vzdělávací program pro
základní vzdělávání a komunikační výchovu)

Olomouc 2013

vedoucí práce: Mgr. Milan Polák, Ph.D.

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem předloženou diplomovou práci vypracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

V Poličce dne 3. dubna 2013

.....

PODĚKOVÁNÍ

Tímto bych ráda poděkovala Mgr. Milanu Polákovi, Ph.D., jako vedoucímu této diplomové práce, za metodické vedení, zapůjčení odborné literatury a za čas, který této diplomové práci věnoval.

Velké poděkování patří i mé rodině za jejich podporu a pomoc nejen při zpracování diplomové práce, ale po dobu celého studia.

OBSAH

I	ÚVOD	6
II	TEORETICKÁ ČÁST	8
	1 Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání se zaměřením na komunikační a slohovou výchovu	8
	1.1 Charakteristika programu a jeho hlavní cíle.....	8
	1.2 Vzdělávací oblast Jazyk a jazyková komunikace.....	10
	1.3 Mediální výchova	12
	1.4 Názory a komentáře k RVP ZV.....	15
	2 Komunikační a slohová výchova v historickém kontextu.....	17
	2.1 Pojetí komunikační a slohové výchovy v minulosti a nyní.....	17
	3 Teorie učebnic	20
	3.1 Pojem učebnice.....	20
	3.2 Základní funkce učebnice.....	21
	3.3 Strukturní komponenty učebnice.....	23
	4 Didaktická vybavenost učebnic	26
	4.1 Měření didaktické vybavenosti.....	26
	5 Typologie slohových cvičení.....	28
	5.1 Typy cvičení ve slohovém a komunikačním vyučování	28
III	PRAKTICKÁ ČÁST	34
	6 Výzkumná sonda	34
	6.1 Stanovení hypotéz	34
	7 Charakteristika zkoumaných učebnic.....	35
	7.1 Nakladatelství Alter.....	35
	7.1.1 Základní informace o učebnici Český jazyk pro čtvrtý ročník	36
	7.2 Nakladatelství Nová škola.....	38
	7.2.1 Základní informace o učebnici Český jazyk 4.....	39

8	Analýza učebnic nakladatelství Alter a Nová škola	42
8.1	Posouzení učebnic z pohledu RVP ZV.....	42
8.1.1	Naplnění očekávaných výstupů RVP ZV v komunikační a slohové výchově	42
8.1.2	Utváření a rozvoj klíčových kompetencí žáků	45
8.1.3	Mediální výchova ve vybraných učebnicích	49
8.2	Didaktická vybavenost učebnic	50
8.2.1	Aparát prezentace učiva.....	51
8.2.2	Aparát řízení učení.....	54
8.2.3	Aparát orientace v učebnicích	57
8.3	Vyhodnocení didaktické vybavenosti.....	58
9	Cvičení rozvíjející mluvený a psaný projev ve vybraných učebnicích ...	60
9.1	Kvantitativní poměr mluvených a psaných cvičení v učebnici č. 1	60
9.2	Kvantitativní poměr mluvených a psaných cvičení v učebnici č. 2	61
10	Komunikační a slohová výchova ve srovnávaných učebnicích	64
IV	ZÁVĚR	66
V	SEZNAM LITERATURY A PRAMENŮ	68
VI	SEZNAM TABULEK	72
VII	SEZNAM GRAFŮ	72
VIII	SEZNAM SCHÉMAT	73
IX	SEZNAM ZKRATEK	73
X	SEZNAM PŘÍLOH	73

PŘÍLOHY

I ÚVOD

„Knihy musí předkládat všechno srozumitelně a přístupně, tak aby žákům podávaly světlo, s jehož pomocí mohou sami porozumět všemu i bez učitele ...

Smysl toho je, že nesmíme žáka obtěžovat věcmi, které jsou vzdáleny jeho věku, jeho chápavosti a současného stavu, aby se nemusil potýkat s prázdnými stíny ...“

J. A. Komenský

Kniha vždy byla a doposud je významným zdrojem informací. I přes to, že ji v současnosti vytlačují jiné informační zdroje, neztrácí na svém významu. Informace menšího rozsahu je možné čerpat z internetu, ale ve škole se bez tištěné publikace neobejdeme, a proto by měla být učebnice neodmyslitelnou pomůckou při vyučování jak pro žáky, tak vyučující.

Dnešní knižní trh nabízí širokou škálu učebnic (zhruba okolo deseti ucelených řad učebnic českého jazyka pro základní školu, jež mají doložku MŠMT), a proto je téměř nezbytné mít přehled o tom, jaké učebnice jsou v knihkupectvích k dispozici. Většina vydavatelů nezapomíná na provázanost výuky s Rámcovým vzdělávacím programem pro základní vzdělávání a do učebnic zahrnuje činnosti a témata stanovená tímto kurikulárním dokumentem (avšak ne všechna nakladatelství se řídí povinností plnit očekávané výstupy a klíčové kompetence stanovené RVP ZV). Vedle provázanosti s RVP ZV by nás mělo zajímat, v jaké míře jsou schopny žákům předávat učivo, tzn. jak plní své funkce. Funkčnost učebnice je kromě jiného určena její obsahovou náplní, se kterou úzce souvisí zařazení vhodného textu, úkolů, otázek a cvičení. Učebnice se tedy mohou značně lišit, a proto jejich samotný výběr je opravdu náročný a je nezbytné mu věnovat náležitou pozornost. Správný výběr učebnice považuji v procesu vyučování za klíčovou záležitost, která společně s dalšími faktory, ovlivňuje úroveň osvojených vědomostí a dovedností a může učiteli i žákům značně usnadnit proces učení. Z tohoto důvodu jsem si zvolila analýzu učebnic jako hlavní téma své diplomové práce. Analýze jsem podrobila učebnice českého jazyka pro čtvrtý ročník, respektive pouze jejich části zaměřené na výuku komunikační a slohové výchovy, a to proto, že komunikační schopnosti považuji za opomíjenou součást výuky ve školách a myslím, že je nutné jim přikládat větší důležitost (nikoliv je nahrazovat jazykovým a literárním učivem). Vždyť právě komunikace, především její mluvená forma, velkou měrou ovlivňuje postavení člověka ve společnosti a jeho celkový osobnostní rozvoj.

Předmětem výzkumné sondy byly dvě učebnice českého jazyka, jedna z nakladatelství Alter a druhá vydána nakladatelstvím Nová škola, obě jsou určeny pro výuku ve čtvrtých třídách základních škol. Zaměření na čtvrtou třídu jsem si vybrala záměrně z toho důvodu, že jsem s jednou z učebnic pracovala ve výuce v rámci plnění pedagogické praxe. Volbu druhé učebnice jsem učinila na základě kladných ohlasů u několika dotazovaných učitelů. Obě učebnice jsou zařazeny do Seznamu učebnic a učebních textů se schvalovací doložkou pro základní vzdělávání.

Diplomová práce je rozdělena na část teoretickou a praktickou. Teoretická část se zabývá analýzou RVP ZV se zaměřením na komunikační a slohovou výchovu, pojetím komunikační a slohové výchovy dříve a nyní a učebnicemi z hlediska jejich funkčnosti, struktury a stanovením koeficientu didaktické vybavenosti. Poslední kapitola teoretické části se věnuje typologii slohových cvičení. Na základě zjištěných poznatků v teoretické části diplomové práce provádím v praktické části výzkumnou sondu, jejímž hlavním cílem je za pomoci kvantitativní metody zjistit, která ze dvou zvolených učebnic je pro výuku komunikační a slohové výchovy vhodnější. K tomuto vyhodnocení nás dovedou dílčí cíle. Úkolem prvního z nich je zjistit, zda učebnice odpovídají svým obsahem platnému kurikulu a v jaké míře. Dále provedeme výpočet didaktické vybavenosti učebnic. Nakonec zanalyzujeme učebnice podle typologie jednotlivých slohových cvičení (zaměříme se na typologii cvičení podle formy projevu) a zjistíme jejich procentuální zastoupení ve zvolených učebnicích. Na základě těchto tří výsledků provedeme vyhodnocení, a to uvedeme v závěru diplomové práce.

II TEORETICKÁ ČÁST

Hlavním cílem teoretické části diplomové práce je provést analýzu RVP ZV se zaměřením na komunikační a slohovou výchovu. Pro snazší uvedení do souvislostí se seznámíme s tendencemi, které se ve výuce komunikační a slohové výchovy objevovaly dříve a které převládají dnes. Další kapitola nás uvádí do teorie učebnic, obsahuje definici pojmu, základní funkce učebnic a strukturní komponenty, díky nimž jsme schopni měřit didaktickou vybavenost učebnic, a tedy jejich využitelnost v edukačním procesu. Způsobem měření didaktické efektivity se zabývá část následující. Poslední kapitola obsahuje typologii slohových cvičení a jejich rozdělení dle několika hledisek.

1 Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání

(dále jen RVP ZV)

Jedná se o závazný „kurikulární dokument“¹ pro základní vzdělávání garantovaný Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy České republiky (dále jen MŠMT ČR), který vychází ze zákona č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon)². Dokument je v platnosti od roku 2005 a od této doby prošel dvěma inovacemi, poslední aktuální znění RVP ZV je platné od 1. září 2010. Navazuje na Rámcový vzdělávací program pro předškolní vzdělávání a je výchozím bodem pro navazující vzdělávání na středních školách. Na základě RVP ZV si jednotlivé školy sestavují takzvaný školní vzdělávací program (dále jen ŠVP).

1.1 Charakteristika programu a jeho hlavní cíle

RVP ZV stanovuje realizaci základního vzdělávání. Upravuje povinnost školní docházky, organizaci základního vzdělávání, hodnocení výsledků vzdělávání, získání stupně vzdělání a ukončení základního vzdělávání.

¹ Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání [online] [cit. 9. 11. 2012]. Praha: VÚP, aktuální znění k 1. 9. 2010, Dostupné z: http://www.msmt.cz/file/21592_1_1/download/. S. 9.

² Poslední novela školského zákona nabyla účinnosti 1. 1. 2012, nalezneme ji pod č. 472/2011 Sb.

Základnímu vzdělávání předchází vzdělávání předškolní společně s rodinnou výchovou. Základní vzdělávání je povinné pro každého jedince, uskutečňuje se prostřednictvím dvou na sobě navazujících stupňů. Pojetí vzdělávání na 1. stupni usnadňuje žákům přechod z předškolního zařízení do pravidelného režimu ve škole. Úkolem vzdělávání na 1. stupni je především rozvoj zájmů, poznávání, motivace k učení, aktivitě a hledání vhodných řešení problémů. Základní vzdělávání zajišťuje optimální vývoj žáků nejnadanějších i méně nadaných díky výuce založené na individuálním přístupu k jednotlivcům. Vytváří se vhodné podmínky pro žáky se speciálními vzdělávacími potřebami. Základní vzdělávání všestranně rozvíjí osobnost pro další studium a profesi. RVP ZV ukládá i další závazné úkoly, a to v podobě cílů základního vzdělávání. Autoři zmiňují především cíle praktického života, včetně potřeby komunikovat s ostatními jedinci, projevit se ve společnosti, rozvíjet svou osobnost a umět tolerovat okolí a jeho názory. Přesné znění cílů nalezneme v příloze č. 1. Tyto cíle mají vést žáky k utváření a rozvoji tzv. „klíčových kompetencí“³. Právě klíčové kompetence jsou považovány za základní složku v životě člověka, která napomáhá jeho postavení ve společnosti. Na problematice klíčových kompetencí je postaven celý kurikulární dokument, prolíná se celým jeho obsahem a vstupuje do všech vzdělávacích oblastí. Za klíčové kompetence jsou považovány:⁴

- kompetence k učení,
- kompetence k řešení problémů,
- kompetence komunikativní,
- kompetence sociální a personální,
- kompetence občanské,
- kompetence pracovní.

³ „Klíčové kompetence představují souhrn vědomostí, dovedností, schopností, postojů a hodnot důležitých pro osobní rozvoj a uplatnění každého člena společnosti“ (Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. [online] [cit. 9. 11. 2012]. Praha: VÚP, aktuální znění k 1. 9. 2010, Dostupné z WWW: http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2009/12/RVPZV_2007-07.pdf>.S. 14.)

⁴ Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání [online] [cit. 9. 11. 2012]. Praha: VÚP, aktuální znění k 1. 9. 2010, Dostupné z: http://www.msmt.cz/file/21592_1_1/download/. S. 14.

1.2 Vzdělávací oblast Jazyk a jazyková komunikace

Vzdělávací obsah základního vzdělávání je rozdělen do devíti vzdělávacích oblastí. Komunikační a slohová výchova spadá do vzdělávací oblasti Jazyk a jazyková komunikace, která má velmi významné postavení v celém vzdělávacím procesu. Ostatní vzdělávací oblasti jsou s komunikační výchovou úzce spjaty. Obsah vzdělávací oblasti je realizován prostřednictvím tří oborů Český jazyk a literatura, Cizí jazyk a Další cizí jazyk. My se zaměříme pouze na obor Český jazyk a literatura, který zahrnuje právě i komunikační a slohovou výchovu. Znalost mateřského jazyka v mluvené i psané formě je nepostradatelnou součástí nejen vyučování českého jazyka, ale i ostatních předmětů. Vzdělávací obor Český jazyk a literatura má komplexní charakter, pro snazší orientaci je rozdělen do dalších tří částí: Komunikační a slohová výchova, Jazyková výchova a Literární výchova.⁵

Obsah komunikační a slohové výchovy tvoří četba textu s porozuměním, psaní, znalost různých druhů textu, rozbor textu po jeho předchozí četbě nebo přednesu, kultivovaný mluvený projev, rozbor a kritické hodnocení obsahu textu.

Cíle vzdělávací oblasti

Ve vzdělávací oblasti Jazyk a jazyková komunikace je kladen důraz na vytváření a rozvoj klíčových kompetencí. Pro jejich plnění je nutné vést žáka k několika nezbytným úkolům:⁶

- vnímat jazyk jako odraz historického a kulturního dění a
- nepostradatelnou součást dalšího vzdělávání,
- vytvářet a udržovat k mateřskému jazyku pozitivní vztah,
- využívat mateřského jazyka pro získávání a předávání informací,
- osvojit si základní pravidla komunikace daného jazyka,

⁵ Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. [online] [cit. 9. 11. 2012]. Praha: VÚP, aktuální znění k 1. 9. 2010, Dostupné z: http://www.msmt.cz/file/21592_1_1/download/. S. 20.

⁶ Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. [online] [cit. 11. 11. 2012]. Praha: VÚP, aktuální znění k 1. 9. 2010, Dostupné z: http://www.msmt.cz/file/21592_1_1/download/. S. 21.

- naučit se vyhledávat informace prostřednictvím různých zdrojů,
- umět vystoupit na veřejnosti se sebevědomým mluveným projevem,
- citlivě vnímat umělecká díla,
- rozvíjet vztah k literatuře a dalším uměleckým dílům.

Vzdělávací obsah vzdělávacího oboru

RVP ZV stanovuje tzv. očekávané výstupy, které by měly být v rámci učiva naplňovány. Výstupy jsou rozděleny do dvou období. První období zahrnuje první až třetí třídu, druhé období potom čtvrtý a pátý ročník. My si uvedeme pouze očekávané výstupy, které vyžadují užití mluveného slova, protože právě mluvený projev pokládáme v komunikační a slohové výchově za důležitý. Seznam očekávaných výstupů v plném znění nalezneme v příloze č. 2.

Očekávané výstupy v komunikační a slohové výchově

1. období:

- plynulé čtení textu přiměřené náročnosti a obsahu s porozuměním,
- porozumění mluveným projevům,
- používání základních komunikačních pravidel,
- srozumitelná výslovnost, umění opravovat své chyby v řeči,
- při komunikaci správně dýchat a volit přiměřené tempo řeči,
- používat vhodné verbální a neverbální prostředky řeči,
- vytvořit mluvený projev kratšího charakteru,
- převyprávět jednoduchý příběh podle obrázků.

2. období:

- přečíst přiměřeně náročný text potichu i nahlas s porozuměním,
- reprodukovat jednoduchý text,
- dokázat vést dialog a telefonický rozhovor,
- používat vhodné tempo řeči, intonaci a pauzy,
- vhodně používat spisovný a nespisovný jazyk při komunikaci,
- podle osnovy dokázat převyprávět příběh.

RVP ZV stanovuje také učení, které by si žák měl osvojit. Obsahuje čtyři složky, v nichž nalezneme vedle čtení, náslechu a písemného projevu také projev mluvený zdůrazňující zvládnutí základních komunikačních situací a neverbální komunikaci.

V RVP ZV je dále zakotvena povinnost zahrnout do výuky průřezová témata. Ta podle RVP ZV „reprezentují okruhy aktuálních problémů současného světa a stávají se významnou a nedílnou součástí základního vzdělávání“⁷. Z šesti průřezových témat⁸ zmiňme alespoň jedno téma, které se komunikační výchovy úzce dotýká a neodmyslitelně s ní souvisí, a to mediální výchova.

1.3 Mediální výchova

Mediální výchova v dnešní době představuje nepostradatelnou součást komunikační a slohové výchovy. Jejím prostřednictvím dochází k rozvoji komunikačních dovedností a zefektivnění práce s psaným i mluveným projevem. Využití médií ve výuce komunikační a slohové výchovy se může stát výrazným motivačním prvkem vyučovací hodiny a následně dobrou zkušeností v praktickém životě žáků.

Podíváme-li se na vývoj mediální výchovy od prvopočátku, zjistíme, že první náznaky mediální výchovy se objevují již v 17. století u J. A. Komenského, který prosazoval, aby se četba novin stala součástí výuky. Větší zájem o mediální výchovu je následně zaznamenán až po druhé světové válce. Ke skutečnému rozmachu médií v Evropě došlo až v 80. letech 20. století (v USA v 50. a 60. letech), kdy došlo ke komercializaci televize. V současné době se setkáváme se značným ovlivňováním médií, mediální komunikace (neboli medializace) postupně vytlačuje mluvený projev a stává se nepostradatelným komunikačním prostředkem. Porozumění a práce s médií patří k významným prvkům socializace každého jedince. Není tedy divu, že pojem medializace je zakotven také v RVP ZV jako jedno z průřezových témat pod názvem Mediální výchova. Jako průřezové se uvádí proto, že by mělo být začleněno do všech vzdělávacích oblastí. Cíle mediální výchovy mohou být realizovány jako samostatný

⁷ Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. [online] [cit. 19. 11. 2012]. Praha: VÚP, aktuální znění k 1. 9. 2010, Dostupné z: http://www.msmt.cz/file/21592_1_1/download/. S. 100.

⁸ Průřezová témata: Osobností a sociální výchova, Výchova demokratického občana, Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech, Multikulturní výchova, Environmentální výchova, Mediální výchova (Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. [online] [cit. 19. 11. 2012]. Praha: VÚP, aktuální znění k 1. 9. 2010, Dostupné z: http://www.msmt.cz/file/21592_1_1/download/. S. 100.)

vyučovací předmět nebo v rámci začlenění do jiných vyučovacích předmětů. RVP ZV stanovuje povinnost „vybavit žáka základní úrovní mediální gramotnosti“⁹. Podle J. Jiráka a M. Mičienka¹⁰ do mediální gramotnosti zahrnujeme „poznatky o fungování médií, společenskou roli médií a znalost mediálních produktů, zjednodušeně můžeme říci, že mediální gramotností rozumíme schopnost „žít s médii“. V rámci mediální výchovy bychom se měli naučit posuzovat jednotlivá sdělení, umět vyhodnotit jejich cíl, důvěryhodnost a provést vhodný výběr média pro naplnění našich potřeb. V RVP ZV najdeme rozdělení do tematických okruhů:¹¹

- tematické okruhy receptivních činností a
- tematické okruhy produktivních činností

Receptivní činnosti obsahují posouzení hlavního záměru mediálního sdělení a jejich kritické posouzení, stavbu mediálních sdělení, charakteristiku názorů autora a vliv médií na člověka, společnost, politiku a kulturu. Do produktivních činností autoři RVP ZV zahrnuli tvorbu mediálního sdělení a práci v týmu, např. při tvorbě školního časopisu.

Výzkumný ústav pedagogický Praha (dále jen VÚP Praha) uvádí doporučené očekávané výstupy¹² v základním vzdělávání, které rozděluje v rámci mediální výchovy do dvou období:

1. období

Mediální propedeutika

Tento tematický okruh „představuje úvodní část Mediální výchovy, proto její základní funkcí není získávání faktických znalostí z oblasti médií, ale vytvoření situací, prostoru a

⁹ Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. [online] [cit. 23. 11. 2012]. Praha: VÚP, aktuální znění k 1. 9. 2010, Dostupné z: http://www.msmt.cz/file/21592_1_1/download/. S. 111.

¹⁰ MIČIENKA, M., JIRÁK, J. a kol. *Rozumět médiím – základy mediální výchovy pro učitele*, Partners Czech, 2006, 1. vydání. ISBN 80-239-6762-2. S. 9.

¹¹ Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. [online] [cit. 23. 11. 2012]. Praha: VÚP, aktuální znění k 1. 9. 2010, Dostupné z: http://www.msmt.cz/file/21592_1_1/download/. S. 112, 113.

¹² JIRÁK, Jan, PAVLIČÍKOVÁ, Helena. *Doporučené očekávané výstupy. Mediální výchova v základním vzdělávání: metodická podpora*. Praha: VÚP, 2011, 1. vydání, ISBN 978-80-87000-76-2

příležitostí, v nichž mohou žáci aktivně zpracovávat své mediální zážitky a zkušenosti.“¹³
Žáci by se měli naučit s médii přirozeně pracovat a při práci s nimi se umět kontrolovat.

Očekávané výstupy (základní výběr)

- po seznámení se s reklamním či zpravodajským textem odpovídá na otázky, související s tímto textem,
- odliší realitu od idey,
- promluví o tom, se kterými médii je v každodenním kontaktu,
- v příběhu odhalí nebezpečí z internetového zveřejnění soukromých údajů,
- rozlišuje přání v reklamním sdělení a svá reálná přání,
- dokončí krátkou zprávu ve správném logickém i časovém pořadí.

2. období

Kritické čtení a vnímání mediálních sdělení

Do tohoto tematického okruhu jsou zahrnuta témata jako Interpretace vztahu mediálních sdělení a reality a Stavba mediálních sdělení. Nalezneme zde i produktivní činnosti Tvorba mediálních sdělení a Práce v realizačním týmu.

Očekávané výstupy (základní výběr)

- žák je schopen rozpoznat a srovnat jednotlivá média,
- v předloženém příkladu pozná, jaké funkce plní mediální sdělení,
- odlišuje reklamní sdělení od uměleckého a informativního textu,
- rozumí pojmu ochrana osobních údajů a dbá na bezpečí vzniklé jeho narušením,
- žák je schopen napsat krátké mediální sdělení, které odpovídá na otázky kdo?, co?, kdy?, kde?.

V souvislosti s mediální výchovou proběhlo zajímavé šetření, které uvádí Jarmila Sulovská,¹⁴ zaměřující se na zahrnutí mediální výchovy do výuky. Z průzkumu vyplývá, že

¹³ tamtéž

90 % učitelů českého jazyka ze základní školy považuje mediální výchovu za důležitou, což je potěšující zjištění, na kterém se dá stavět základ věci. Další otázka, která se v průzkumu objevila, byla věnována odborné připravenosti na výuku mediální výchovy. Výsledky už byly méně potěšující. Více než 75 % respondentů základních škol totiž přiznalo, že by se nebránili odbornému proškolení. Šetření se také zaměřilo na to, s jakými médii se ve škole nejvíce pracuje. Vrchní příčky patřily tištěným médiím a samozřejmě i internetu, v žebříčku následovala televize a rozhlas a na posledním místě skončila jiná média.

Vztah propojení mezi komunikační a mediální výchovou zdůrazňuje i Jana Sladová,¹⁵ která uvádí, že „komunikace bez média je ve své podstatě nemožná“, a proto bychom se měli naučit v médiích orientovat, rozumět jim a využívat je ke svému prospěchu.

1.4 Názory a komentáře k RVP ZV

Objevují se různé názory na RVP ZV. Z dotazníkového šetření, které provedla v roce 2008 Pavla Schneiderová ve své diplomové práci, vyplývá, že více než polovina respondentů¹⁶ považuje RVP ZV za srozumitelný a zpracovaný na dobré úrovni. Zaměříme-li se na znalost programu rodiči, 16 oslovených učitelů uvádí, že s ním rodiče nejsou příliš seznámeni. Průzkum také prokázal, že učitelé díky RVP ZV berou větší ohledy na individuální možnosti žáků, přichází s novými metodami a formami výuky a žáci jsou lépe motivováni k učení. Z vyhodnocení celého dotazníku vyplynulo, že 40 % dotazovaných učitelů s RVP a ŠVP spíše souhlasí a 32 % naopak. Šetření tedy ukázalo, že po třech letech platnosti kurikula, se stále učitelé s RVP ZV zcela neztotožnili a nepovažují ho za vhodný nástroj ke zlepšení úrovně současného vzdělávání.

¹⁴ SULOVSÁ, Jarmila. Rozvoj komunikačních dovedností pomocí médií – inspirace pro výuku. In: *Komunikační výchova a školská praxe*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2012. ISBN 978-80-244-3016-4. S. 131, 132.

¹⁵ SLADOVÁ, Jana. Komunikační a mediální výchova v kontextu osobnostního pojetí výchovy a vzdělávání. In: *Komunikační výchova a školská praxe*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2012, ISBN 978-80-244-3016-4. S. 66.

¹⁶ Šetření se zúčastnilo 32 respondentů z 1. i 2. stupně základní školy

O tři roky později byla provedena sonda, kterou uvádí Martina Fasnerová¹⁷, zaměřující se na plnění klíčových kompetencí. Do dotazníkového šetření se zapojilo 52 učitelů mateřských škol a 60 respondentů ze základních škol olomouckého kraje. Prostřednictvím dotazníku bylo zjištěno, že pouze 15 % respondentů (zaměříme se pouze na učitele základních škol) chápe klíčové kompetence jako soubor vědomostí, dovedností, schopností, postojů a hodnot, 17 % učitelů je charakterizuje jako soubor vědomostí a dovedností, 5 % dotázaných uvádí klíčové kompetence jako soubor vědomostí a velké procento 35 % si tento pojem vykládá zcela jiným způsobem. Tato třetina uvedla, že „*je to co žák potřebuje pro život*“.¹⁸ V 28 % se setkáváme s tím, že učitelé tento pojem chápou zcela nesprávně, např. jako „*normy, kterými se má učitel řídit*“ nebo „*metody, kterými by se dítě mělo něco naučit*“.¹⁹ Další položka dotazníku se zaměřila na znalost klíčových kompetencí, kterých mají žáci v určitém období dosáhnout. Až 35 % dotazovaných učitelů se přiznalo, že tyto kompetence neznají, přičemž plnění klíčových kompetencí je v RVP ZV považováno za stěžejní. Stejně procentuální zastoupení mají správné odpovědi. V dotazníku se dále objevují otázky zaměřené na vzdělávací oblasti a integraci. Pouhých 35 % tazatelů ze základních škol rozumí rozčlenění do vzdělávacích oblastí. Problematiku integrace správně pojímá 62 % respondentů.

Na nejednotnost v porozumění RVP ZV poukazuje dále také ten fakt, že pouhá třetina škol, u kterých Česká školní inspekce provedla kontrolu v letech 2007 – 2010, měla ŠVP plně v souladu s RVP ZV. Tematická zpráva České školní inspekce z roku 2010 uvádí podrobnosti o jednotlivých inspekcích.²⁰

Z uvedených informací si můžeme vyvodit jistý závěr. I přes to, že RVP ZV je závazným dokumentem již sedmým rokem, přesto se vysoké procento vyučujících zcela neorientuje v základních pojmech a stále hledá cestu k porozumění dnešního kurikula.

¹⁷ FASNEROVÁ, Martina. Klíčové kompetence v současném kurikulu – realita v praxi. In: *Komunikační výchova a školská praxe*. Olomouc. Univerzita Palackého v Olomouci, 2012. ISBN 978-80-244-3016-4. S. 38-42.

¹⁸ tamtéž, S. 39.

¹⁹ tamtéž, S. 39.

²⁰ Česká školní inspekce. *Inspekční hodnocení školních vzdělávacích programů: Tematická zpráva září 2010*, ČŠIG-2392/10-G21. Praha: 2010

2 Komunikační výchova v historickém kontextu

Abychom mohli s komunikační a slohovou výchovou pracovat v užších souvislostech, zaměříme se v této kapitole na její historický vývoj a změny, kterými procházela, než získala podobu, jakou známe dnes.

2.1 Pojetí komunikační a slohové výchovy v minulosti a nyní

Komunikační a slohová výchova nebyla vždy považována za klíčovou složku, jako je tomu nyní. Její propojení s jazykovým vyučováním, kterému byl s měnícími se názory přikládán různý význam, negativně ovlivňovalo její vývoj. První zmínky o novodobém vyučování slohu jsou uváděny po roce 1774, kdy proběhla školská reforma navržená J. I. Felbingerem. Právě on je autorem metodické příručky s názvem *Knihy metodní*, v níž zdůrazňuje především psanou formu slohu. V této době také vychází první česky psané příručky věnované slohu.²¹ Nejen příručky, ale i celé slohové vyučování se opíralo o teoretické poznatky bez ohledu na praxi, základem výuky je dovednost psaní. Mluvený projev je považován za druhotný, setkáváme se pouze s reprodukcí určitého textu. Vyučování slohu stále více upadalo a bylo nahrazováno gramatickým učivem. Rok 1869 přinesl další školní reformu a s ní i nové učební osnovy pro výuku slohu. Ani ony však neznamenal pro sloh zásadní přínos, protože byly velice strohé. Změny nastaly až v souvislosti s Lindnerovou teorií, která se stala reakcí na doposud převažující tendence vyučování českého jazyka (vázaný sloh se mění na sloh volný), ve které stanovil tři základní cíle jazykového vyučování: praktický, formální a materiální, přičemž praktický cíl kladl důraz na dovednost porozumění projevu a umění vyjadřovat se. Autor zároveň doporučoval, aby se při výuce vycházelo ze souvislého projevu. Význam mluveného slova zdůrazňuje také J. Mrazík a J. Harapat, díky jehož článku *O themech slohových* byla odstartována nová etapa slohového vyučování založená právě na mluveném projevu o aktuálních tématech současného světa. Na konci 18. a počátkem 19. století se objevují nové myšlenky, které vyústí v tzv. agramatismus neboli

²¹ První příručky byly vydány pod těmito názvy: *Krátké uvedení k vyhotovení psaní a jiných písemností, kteréž v obecnství umění zhotoviti velmi užitečné jest*, *Navedení k vyhotovení písemností ve všelikých potřebách obecného života*

HUBÁČEK, Josef. *Didaktika slohu: celost. vysokošk. učebnice pro posl. pedagog. fakult, stud. učitelství v 1. - 4. roč. zákl. školy*. 1. vyd. Praha: SPN, 1990. Učebnice pro vys. školy. S. 9.

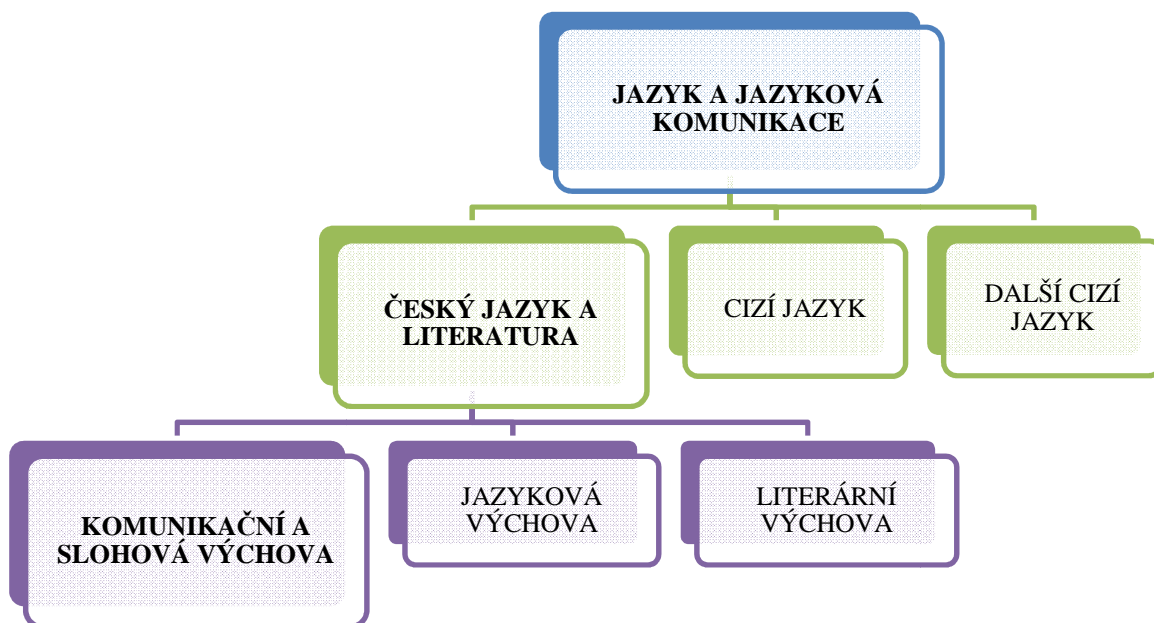
jazykové vyučování bez gramatiky založeném na imitaci učitele. Ani „reformní pojetí vyučování slohu“, jak uvádí J. Hubáček²² toto období slohového vývoje, neposunulo příliš kupředu. Snahy propojovat sloh s mluvnickým či literárním vyučováním přetrvávaly až do 70. let 20. století. V této době se poprvé začíná hovořit o komunikačních prvcích ve vyučování, objevují se principy propojení školních znalostí s praktickým životem. Významným rokem ve vývoji komunikační výchovy je rok 1989, ve kterém se objevuje zcela nové pojetí jazykového vyučování a s ním i nový pohled na komunikační výchovu. Do popředí se dostává praktická dovednost a schopnost žáka komunikovat (nikoliv teoretické znalosti jako tomu bylo doposud), gramatické vyučování se stává druhotným, avšak považuje se za nezbytné pro porozumění žáka s učitelem. M. Čechová uvádí: „Při zdůrazňování komunikačního přístupu k výuce a při uplatňování komunikačních postupů nelze se odříkat gramatiky, připustit úpadek její znalosti, jinak tím dochází k ztížení komunikace s žáky.“²³

Komunikační výchově se dostává stále více pozornosti. Po r. 2000 se o ní začíná více hovořit v souvislosti s výsledky čtenářské gramotnosti v rámci výzkumů PISA a PIRLS. Rok 2005 přináší kurikulární reformu v podobě RVP ZV. Ta se dotýká i změn v komunikační výchově, která získává významnou pozici a objevuje se v hlavních cílech edukačního dokumentu. Základní myšlenka integrace jednotlivých předmětů, která se nese celým RVP ZV se dotýká i komunikační výchovy. Ta je začleněna do vzdělávací oblasti Jazyk a jazyková komunikace jako jedna ze tří složek pod názvem Komunikační a slohová výchova. Společně se složkami jazyková a literární výchova tvoří obsah oboru Český jazyk a literatura.

²² HUBÁČEK, Josef. *Didaktika slohu: celost. vysokošk. učebnice pro posl. pedagog. fakult, stud. učitelství v 1. - 4. roč. zákl. školy*. 1. vyd. Praha: SPN, 1990. Učebnice pro vys. školy. S. 15.

²³ ČECHOVÁ, Marie a STYBLÍK, Vlastimil. *Čeština a její vyučování: didaktika českého jazyka pro učitele základních a středních škol a studenty učitelství*. 2., upr. vyd., v SPN vyd. 1. Praha: SPN, 1998. ISBN 80-85937-47-6. S. 26.

Schéma 1. Členění oblasti Jazyk a jazyková komunikace.

I přes to, že je obsah rozdělen do tří výše uvedených složek, předpokládá se jejich vzájemné prolínání a propojování s využitím alternativních metod a forem výuky.

Integrační charakter komunikační výchovy spatřuje také autorka Radana Metelková Svobodová, která uvádí: „Komunikační a slohovou výchovu pokládáme za integrující prvek jednotlivých složek vzdělávacího oboru a její hlavní roli sledáváme zejména v tom, že neusiluje o předávání teoretických vědomostí, ale především žákům umožní získat praktické dovednosti nutné pro další vzdělávání a využitelné v běžných životních situacích.“²⁴

²⁴ METELKOVÁ SVOBODOVÁ, Radana. K pojetí komunikační a slohové výchovy na 1. stupni ZŠ a její implementaci v učebnicích českého jazyka. In: *Příprava a realizace výukových materiálů pro podporu komunikační výchovy RVP ZV ve výuce českého jazyka a literatury na základních školách a víceletých gymnáziích*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2011. ISBN 978-80-244-2746-1. S. 51.

3 Teorie učebnic

Abychom byli schopni analyzovat vybrané učebnice a provést výpočet využitelnosti těchto učebnic, musíme se seznámit se základními pojmy, které s nimi souvisí. Kapitola podává definici pojmu učebnice, poskytuje výčet základních funkcí a uvádí strukturní komponenty učebnic, které jsou nezastupitelným prvkem při výpočtu didaktické vybavenosti učebnic.

3.1 Pojem učebnice

Stanovit přesnou definici pojmu „učebnice“ není tak jednoduché, jak by se mohlo zprvu zdát. Výkladem pojmu se zabývalo již několik autorů, nejčastěji se však můžeme setkat s definicí od významných pedagogů, jako jsou P. Hauser, M. Čechová nebo J. Průcha.

P. Hauser učebnici charakterizuje jako „učební knihu, která je určena pro žáky. Pro učitele bývají vydávány ke každé učebnici metodické příručky.“²⁵ Do učebních knih zařazuje také cvičebnici jako doplňkovou knihu k učebnici a soubornou mluvnici. Autor ponechává zcela v kompetenci učitele, jak bude s učebnicí pracovat, zda využije všech textů a cvičení či využije pouze základní výkladový text.

M. Čechová nahlíží na učebnici podobným úhlem jako P. Hauser: „Učebnice určují závazný výběr, rozsah i pojetí jazykových jevů probíraných v jednotlivých ročnících, popř. stupních škol. Dnešní učebnice je komplexní, kombinovaný typ označovaný někdy jako učební kniha, spojující učebnici, cvičebnici a čítanku v jeden celek: kniha obsahuje výchozí texty, výklad učiva a cvičení. Učebnice je určená žákovi. Ke každé učebnici je zpracována metodická příručka, která vede učitele.“²⁶

J. Průcha uvádí ve svém Pedagogickém slovníku tuto definici: učebnice je „druh knižní publikace uzpůsobené k didaktické komunikaci svým obsahem a strukturou. Má řadu typů, z nichž nejrozšířenější je školní učebnice. Ta funguje:

²⁵ HAUSER, Přemysl, ONDRÁŠKOVÁ, Karla a KNESELOVÁ, Helena. *Didaktika českého jazyka pro 2. stupeň ZŠ. Díl 1, Část obecná*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1994. ISBN 80-210-1035-5. S. 35.

²⁶ ČECHOVÁ, Marie a STYBLÍK, Vlastimil. *Didaktika češtiny*. 1. vyd. Praha: SPN, 1989. Učebnice pro vysoké školy. ISBN 80-04-22439-3. S. 69, 70.

1. jako prvek kurikula, tj. prezentuje výsek plánovaného obsahu vzdělání,
2. jako didaktický prostředek, tzn. je informačním zdrojem pro žáky a učitele, řídí a stimuluje učení žáků.²⁷

V publikaci téhož autora vydané pod názvem *Učebnice: teorie a analýzy edukačního média* nalezneme následující: „Učebnice: Prostředek vyučování a učení v knižní formě, ve kterém jsou určitá odborná témata a okruhy daného předmětu metodicky uspořádány a didakticky ztvárněny tak, že umožňuje učení ... „²⁸

Odlišným způsobem podává charakterizaci pojmu učebnice autor D. D. Zujev, který ve své publikaci *Ako tvoriť učebnice* uvádí: „Na jednej strane učebnica je nejdôležitejším prameňom poznatkov, nositeľom obsahu vzdelávania. Na druhej strane učebnica je učebným prostriedkom, má za úlohu pomôcť žiakom osvojiť si obsah učiva. Učebnica má celkom konkrétnu materiálnu podobu, ktorá v oveľa väčšej miere ako v akejkol'vek inej knihe je úzko spätá s obsahom, s procesom ... „²⁹

Vedle tištěných učebnic se v současné době velmi často setkáme také s učebnicemi elektronickými neboli e-učebnicemi. Jedná se o učebnice, které jsou v elektronické verzi (formát PDF). Tento typ učebnic nabízí i nakladatelství Alter a Nová škola, jejichž učebnice jsme zvolili k našemu výzkumu (viz praktická část). Velkou výhodou e-učebnic je především jejich zvukové a obrazové využití, volba aktivní práce s učebnicí či pouhé pročítání, jednoduchá manipulace a využití možnosti vpisovat, podtrhávat či jinak pracovat s textem. Nevýhodou je vyšší finanční náročnost na pořízení kompletního vybavení. Vytlačení tištěných učebnic z výuky se zatím obávat nemusíme.

3.2 Základní funkce učebnice

Dle názoru vědců je učebnice nástrojem učebního procesu, musí mít určité vlastnosti, aby žákům pomáhala v plnění obsahu vzdělávání. Takové vlastnosti, které se zformovaly

²⁷ PRŮCHA, Jan, WALTEROVÁ, Eliška, MAREŠ, Jiří. *Pedagogický slovník*. Praha: Portál, 2003. 4. aktual. vydání. ISBN 80-7178-772-8. S. 258.

²⁸ J. Průcha použil ve své publikaci definici z knihy *Lexikon – Pädagogik* z roku 1988, S. 259.

²⁹ ZUJEV, Dmitrij Dmitrijevič. *Ako tvoriť učebnice*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1986. Pedagogická a psychologická literatúra. S. 41.

vzhledem k cíli a které nejvíce odpovídají funkčnímu určení učebnice, nazývá ruský pedagog D. D. Zujev didaktickou funkcí školní učebnice.³⁰

J. Průcha uvádí přesnou definici pojmu takto: „Funkcí učebnice se rozumí role, předpokládaný účel, který má tento didaktický prostředek plnit v reálném edukačním procesu.“³¹

Tyto funkce učebnic dělí do dvou skupin, podle subjektů, které s učebnicemi pracují:³²

- Funkce učebnice pro žáky: Žáci využívají učebnici především k osvojení poznatků, dovedností, pravidel a postojů.
- Funkce učebnice pro učitele: Učebnice slouží učitelům k orientaci v učivu daného ročníku, dále k plánování učiva a k prezentaci obsahu učiva.

Nalezli bychom několik klasifikací funkcí učebnic, uvedeme si však pouze jednu z nich, a to tu nejpodrobnější, kterou zpracoval ruský odborník D. D. Zujev. Ten funkce rozčlenil do 8 skupin:³³

1. **Informační**: Je založena na obsahu a rozsahu učiva, které si mají žáci osvojit v průběhu studia. Obsah učiva musí mít dostatečnou kvalitu – být na dobré vědecké úrovni. Obsah a rozsah učiva koresponduje s učebními osnovami.
2. **Transformační**: Jedná se o funkci, která provádí takovou transformaci odborných, uměleckých a technických informací, která by byla přístupna koncovému uživateli, tedy žákovi. Tato funkce také souvisí s přetvořením poznatků do jednotlivých úkolů a cvičení v učebnici.

³⁰ ZUJEV, Dmitrij Dmitrijevič. *Ako tvorit' učebnice*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1986. Pedagogická a psychologická literatúra. S. 66.

³¹ PRŮCHA, Jan. *Učebnice: teorie a analýza edukačního média: příručka pro studenty, učitele, autory učebnic a výzkumné pracovníky*. Brno: Paido, 1998. ISBN 80-85931-49-4. S. 19.

³² tamtéž

³³ ZUJEV, Dmitrij Dmitrijevič. *Ako tvorit' učebnice*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1986. Pedagogická a psychologická literatúra. S. 67.

3. **Systematizační:** Rozděluje učivo v učebnici podle posloupnosti a tím umožňuje učiteli logické řazení v průběhu celého edukačního procesu. Tato funkce vede žáky k uspořádání poznatků za výběru vhodných metod.
4. **Zpevňovací a kontrolní:** Žáci za pomoci učitele získávají jisté vědomosti a dovednosti, upevňují je prostřednictvím cvičení a jsou schopni osvojené poznatky využívat v praxi.
5. **Sebevzdělávací:** Učebnice vede žáky k samostatné práci, motivuje je a probouzí v nich touhu po poznání.
6. **Integrační:** Sjednocuje poznatky, které žáci získávají v jiných disciplínách.
7. **Koordinační:** Zahrnuje využití všech výukových prostředků vztahujících se k danému předmětu, které zajistí vysokou efektivitu výuky.
8. **Rozvojově-výchovná:** Napomáhá utváření „harmonicky rozvinuté osobnosti“.

Výše uvedené didaktické funkce se vzájemně prolínají a vytváří tak jeden společný celek. Jednotlivé funkce mohou být v učebnici zastoupeny odlišným poměrem a různou intenzitou.

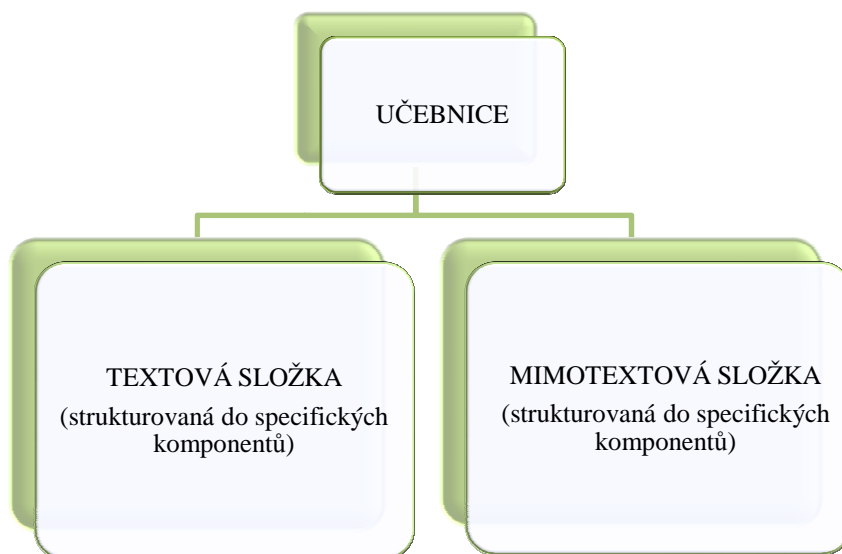
3.3 Strukturní komponenty učebnice

Aby učebnice plnila výše uvedené funkce, musí obsahovat určité komponenty, prostřednictvím nichž jsou tyto funkce realizovány. Přesnou definici strukturních komponentů učebnice uvádí D. D. Zujev:³⁴ „Strukturním komponentem školní učebnice je určitý blok prvků, který je v těsném vzájemném vztahu s jinými komponenty učebnice (s nimiž v souhrnu vytváří celistvý systém), má přesně vymezenou formu a své funkce realizuje pomocí svých vlastních prostředků.“

³⁴ ZUJEV, Dmitrij Dmitrijevič. *Ako tvorit učebnice*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1986. Pedagogická a psychologická literatúra. S. 95.

Rozděluje učebnice na tyto dva podsystémy:³⁵

Schéma 2. Členění systému učebnice na podsystémy.

Do textové složky D. D. Zujev zařazuje:³⁶

1. Základní text: Tvoří jádro celé učebnice. Obsahuje základní informace, teoreticko-poznávací texty (termíny, klíčové pojmy, základní fakta, zákony, hlavní myšlenky atd.) a instrumentálně-praktické texty (způsob činnosti, pravidla, principy, metody poznání, cvičení, pokusy, normy, postupy atd.).
2. Doplňující text: Slouží k upevnění a prohloubení základního textu. Může obsahovat i informace, které jsou nad rámec osnov (dokumenty, čítankové texty, úryvky, doplňující informace, rejstříky atd.).
3. Vysvětlující text: Je nezbytný pro správné osvojení obsahu učiva a pro jeho pochopení (úvod, poznámky, vysvětlivky, atlasy, schémata, slovníky, tabulky různého charakteru, rejstříky atd.).

³⁵ tamtéž, S. 110

³⁶ tamtéž, S. 113

Mimotextová složka je tvořena:

1. Aparát organizace osvojování: Jedná se o prvky, které aktivizují poznávací činnost žáků (např. otázky, úlohy a tabulky)
2. Ilustrační materiál: Hlavní úlohou tohoto materiálu je zvýšit poznávací a emocionální vliv učiva na žáka a tím napomoci jeho osvojení (např. obrázky, schémata, mapy aj.)
3. Orientační aparát: Zajišťuje orientaci žáka ve struktuře učebnice a vede žáka k samostatné práci (patří sem např. předmluva, obsah, různá barevná vyznačení, symboly, rejstříky, nadpisy aj.)

Problematice strukturních komponentů se věnuje také J. Průcha, který strukturní komponenty člení zcela odlišně, a to následujícím způsobem:³⁷

- komponenty prezentace učiva (prezentace slovní a obrazové),
- komponenty řídící učení (slovní a obrazové),
- komponenty orientační (pouze slovní).

Další model struktury učebnic vytvořil také A. Wahla³⁸, ten se však věnoval pouze učebnici zeměpisu, proto si jeho dělení uvádět nebudeme.

³⁷ PRŮCHA, Jan. *Učebnice: teorie a analýza edukačního média: příručka pro studenty, učitele, autory učebnic a výzkumné pracovníky*. Brno: Paido, 1998. ISBN 80-85931-49-4, S. 95.

³⁸ WAHLA, Arnošt. *Strukturní složky učebnic geografie*. 1. vyd. Praha: SPN, 1983. Spisy pedagog. fak. v Ostravě; Sv. 48/1983.

4 Didaktická vybavenost učebnic

Didaktická vybavenost v učebnicích a její měření je téma, které se úzce dotýká komunikační výchovy. Žáci by měli ovládat práci s učebnicí dle instrukcí, umět v ní vyhledat potřebné informace a orientovat se v její struktuře. Právě tyto činnosti patří mezi základní dovednosti, které by si žáci měli v rámci výuky osvojit. Výpočtem didaktické vybavenosti učebnic zjistíme, v jaké míře učebnice pracuje se strukturními komponenty.

4.1 Měření didaktické vybavenosti

Podrobnějším zkoumáním strukturních prvků učebnice lze stanovit tzv. didaktickou vybavenost učebnice. Jedná se o měření, které posoudí využitelnost učebnice ve vyučovacím procesu i při samostatné práci žáků. Měření provádíme pomocí nástroje zvaného míra didaktické vybavenosti učebnice. Mírou vyhodnocujeme rozsah využití strukturních komponentů. Vyhodnocení pak vyjadřujeme kvantitativním koeficientem.

J. Průcha³⁹ rozlišuje 36 komponentů, každý z nich plní svou didaktickou funkci a používá určitou formu:⁴⁰

I. Aparát prezentace učiva (14 komponentů)

- A. verbální komponenty (9)
- B. obrazové komponenty (5)

II. Aparát řízení učení (18 komponentů)

- A. Verbální komponenty
- B. Obrazové komponenty

III. Aparát orientace (4 komponenty)

- A. Verbální komponenty (4)

³⁹ PRŮCHA, Jan. *Učebnice: teorie a analýza edukačního média: příručka pro studenty, učitele, autory učebnic a výzkumné pracovníky*. Brno: Paido, 1998. ISBN 80-85931-49-4. S. 95.

⁴⁰ Jedná se pouze o celkový přehled komponentů. Plný výčet je uveden v příloze č. 4.

Postup výpočtu didaktické efektivity je pak následující:

1. Ve zkoumaných učebnicích zjišťujeme a zaznamenáme jednotlivé komponenty podle seznamu v příloze č. 4. Zapisujeme, zda učebnice komponent obsahuje či nikoliv.
2. Podle zapsaných dat vypočítáváme několik koeficientů, které charakterizují didaktickou vybavenost učebnice.
 - a) dílčí koeficienty:
 - koeficient využití aparátu prezentace učiva (EI)
 - koeficient využití aparátu řídicího učení (EII)
 - koeficient využití aparátu orientačního (EIII)
 - koeficient využití verbálních komponentů (Ev)
 - koeficient využití obrazových komponentů (Eo)
 - b) celkový koeficient didaktické vybavenosti učebnice (E)

Tyto koeficienty nabývají hodnot v rozmezí 0 – 100 %. Při vyhodnocování platí pravidlo: Čím je hodnota koeficientu větší, tím je didaktická vybavenost učebnice vyšší.

3. V závěrečném kroku provedeme objasnění hodnot vypočítaných koeficientů a vyhodnotíme, jak učebnice využívají, případně nevyužívají, strukturních komponentů. V případě odhalení didaktické nevybavenosti učebnice můžeme navrhnout jisté změny. Další výhodou této metody měření je, že ji můžeme použít na učebnice jakéhokoliv charakteru.

5 Typologie slohových cvičení

Při analýze učebnic se můžeme zaměřit na několik aspektů. Jedním z nich je i obsahová stránka učebnice. Obsahová náplň je více méně dána kurikulárním dokumentem, který by měl být tvůrci učebnice respektován a zahrnut do učebního textu. Co autoři učebnic naopak mají v kompetenci ovlivnit je to, jak bude tento obsah srozumitelný a jakým způsobem bude předkládán žákům. Tvůrci se většinou snaží žáky zaujmout, a proto do učebnic zařazují takové komponenty, které jim to umožňují, např. různé typy úloh a cvičení.

5.1 Typy cvičení ve slohovém a komunikačním vyučování

Díky změnám, kterými slohové vyučování procházelo, se dnes setkáme s bohatou typologií slohových cvičení.

J. Hubáček⁴¹ třídí slohová cvičení podle několika hledisek:

1. podle místa zpracování
 - školní
 - domácí

2. podle formy projevu
 - písemná
 - ústní

3. podle obsahu
 - slohová
 - syntaktická
 - lexikálně sémantická

⁴¹ HUBÁČEK, Josef. *Didaktika slohu: celost. vysokošk. učebnice pro posl. pedagog. fakult, stud. učitelství v 1.- 4. roč. zákl. školy*. 1. vyd. Praha: SPN, 1990. Učebnice pro vys. školy. S. 112.

4. podle způsobu cvičení

- opisování a memorování
- doplňovací
- obměňovací
- substituční
- transformační
- modelová
- problémová
- stylizační
- textová

5. podle základních fází nácviku

- cvičení invenční
- kompoziční
- stylizační

Kromě výše uvedených hledisek se setkáváme se cvičeními smíšenými, která patří mezi nejpočetnější skupinu. Určujeme je podle převládajícího znaku.

Nyní se podíváme na cvičení podle zvoleného způsobu jejich zpracování a provedeme si jejich charakterizaci.⁴²

A) Opisování a memorování

Jedná se o metodu, která nevyžaduje aktivní přístup ke slohové vyučování. Mechanicky založené metody nepovažujeme ve slohové a komunikační výchově za vhodné, proto se jim nebudeme již více věnovat.

B) Doplňovací cvičení

Cvičení jsou založena na doplnění slov (či jejich vhodný tvar) či celých vět do textu, který je po obsahové i jazykové stránce neúplný nebo strohý. Tento typ cvičení slouží

⁴² tamtéž, S. 113 – 118

především k rozšiřování slovní zásoby. V rámci slohové a komunikační výchovy bychom k výběru měli požadovat zdůvodnění zvoleného řešení.

V učebnicích se můžeme setkat s různými obměnami doplňovacích cvičení a tím zařazovat úlohy odlišné obtížnosti. Mezi nejjednodušší cvičení patří ta, kde doplňujeme slovo uvedené již v předchozí větě. Naopak nejobtížnější bývá cvičení obsahující souvětí, do kterého doplňujeme spojovací výraz bez možnosti výběru.

Příklad: Vstoupíme-li do místnosti,pozdravíme (hlasitě, srozumitelně).

C) Obměňovací cvičení

Při práci s obměňovacími cvičeními měníme formu vyjádření, např. slovesný čas, osobu či vypravěče. Ani tento typ cvičení nepatří k nejvhodnějším pro zařazení do výuky komunikační a slohové výchovy.

Příklad: Punt'a hledá cestu zpátky – Punt'a hledal cestu zpátky.

D) Problémová cvičení

Hlavním úkolem žáka v problémovém cvičení je nalézt úkol (problém) a také způsob jeho řešení. Cvičení tohoto typu mají ve výuce komunikační a slohové výchovy značný význam, jejich řešení je ukládáno i RVP ZV. Velmi důležitý je výběr vhodné problémové úlohy, která by neměla být příliš jednoduchá ani náročná a měla by žáka zaujmout a vzbudit zájem o její vyřešení.

Příklad: Opravte následující větu...

E) Substituční cvičení

U těchto cvičení nahrazujeme výrazy, tvary a slovní spojení takovým způsobem, která nezapříčiní změnu struktury věty. Nejčastěji se slovo zamění za synonymum.

Řadí se sem i tzv. antonymická cvičení, u nichž dochází k tomu, že jsou dvě po sobě jdoucí věty v protikladném významu.

Příklad: Posadila se na velkou židli ... vysokou židli.

F) Transformační cvičení

I tato cvičení jsou založena na náhradě slov i vět. V tomto případě však dochází k transformaci – změně ve struktuře věty. Může se jednat o záměnu jednočlenné věty v dvojčlennou či naopak.

Příklad: Prší. Začaly padat veliké kapky.

G) Modelová cvičení

Modelová cvičení vychází z věty jako modelu a podle tohoto modelu žáci tvoří podobné věty. Aby tato cvičení měla ve výuce komunikační a slohové výchovy význam, je nutné žákům obsah věty naznačit a nenechat výběr slov pouze na jejich uvážení. Obměnou takového cvičení může být vyhledání podobných větných spojení.

Příklad: hbitá kočka – rychlý zajíc

H) Stylizační cvičení

Úlohy rozvíjející sebehodnocení žáka a posilující jistotu projevu. Podmínkou stylizačních cvičení je jejich zaměření na slohovou stránku textu nikoliv pouhé procvičování jazykových jevů, pak by se totiž nejednalo o stylizační cvičení, ale např. o lexikální, morfologická či syntaktická. Úkolem těchto cvičení bývá výběr vhodných slov ve slovních spojeních či větách, volba správného typu vět a jejich tvorba a užívání vyhovujících prostředků zvukové stránky jazyka. Někdy dochází k jejich zaměňování s cvičeními doplňovacími, modelovými, substitučními a transformačními. Můžeme je provádět jako průpravné cviky před psaním slohové práce.

Příklad: Najednou v dálce (spatřil, pozoroval, uviděl, koukal, díval se) stařenku s nůši na zádech.

I) Textová cvičení

Jsou to cvičení komplexnějšího charakteru, zaměřují se především na stylizaci a kompozici.

M. Čechová ve své publikaci *Čeština a její vyučování*⁴³ rozděluje slohová cvičení do následujících skupin:

- *pozorování textu* – jedná se o přípravnou činnost, která by měla předcházet vlastní slohové tvorbě. Součástí těchto cvičení by měla být analýza, syntéza a zobecnění. U této činnosti se vyžaduje vedení učitelem a doplnění o komentář spojený s pozorováním.

⁴³ ČECHOVÁ, Marie a STYBLÍK, Vlastimil. *Čeština a její vyučování: didaktika českého jazyka pro učitele základních a středních škol a studenty učitelství*. 2., upr. vyd., v SPN vyd. 1. Praha: SPN, 1998. ISBN 80-85937-47-6. S. 228 – 235.

- *imitace*- tomuto druhu cvičení autorka nepřikládá ve slohovém vyučování významnou roli, kterou obhájí stanovenou úlohou ve slohovém vyučování vychovávat tvořivou osobnost, nikoliv podporovat napodobování, které se odvíjí od výchozího textu.
- *spojení s výtvarným projevem* – tento druh činnosti je vhodný pro žáky mladšího věku, kteří plně neovládají psaný projev a gramatické jevy, ale naopak velice rádi hovoří o svých uměleckých výtvorech. Metoda by měla být spojena s prožitkem, na jehož základě žáci vytvoří malbu nebo kresbu, o níž mohou vypravovat a popisovat ji.
- *stylizační cvičení* – charakterizuje autorka jako „cvičení ve vybírání a vhodném využívání slov a jejich tvarů, slovních spojení a konstruování vět z těchto elementů“. ⁴⁴ Mohou být využita v přípravné fázi nebo zaměřena na určitý cíl.

Dále se člení podle jazykových rovin:⁴⁵

- **lexikálně-stylizační** (sémanticko-stylizační)
Neboli pojmenovávací cvičení, v nichž hlavní úkol spočívá ve výběru vhodného slova, slov či jejich spojení do věty, žák má k dispozici možnosti, z nichž vybírá výraz hodící se významově i slohově.
- **morfologicko-stylizační**
U těchto cvičení klademe důraz na procvičování tvarů slov, žáci by se měli naučit užívat vhodné tvary v závislosti na slohovém charakteru věty. Příkladem těchto cvičení je například obměna tykání za vykání.
- **syntakticko-stylizační**
Nejdůležitější ze stylizačních cvičení, zahrnují práci s větnými prostředky, druhy vět a různými konstrukcemi. Mají povahu korekce a stavby vět.

⁴⁴ tamtéž, S. 231

⁴⁵ tamtéž, S. 232 - 233

Tato cvičení se mohou provádět několika formami, které jsou totožné se způsoby uváděnými J. Hubáčkem (doplňovací, obměňovací, substituční, transformační), nově jsou zařazena cvičení konstrukční, korekturní a výběrová.

- *textová cvičení* – cvičení jsou všestranně pojatá, na rozdíl od stylizačních cvičení se však zaměřují na jazykový projev jako celek (u stylizačních cvičení naopak pracujeme s jednotlivými prvky věty nebo souvětí)

Do textových cvičení M. Čechová zařazuje:⁴⁶

- **zpracování osnovy hotového textu**
- **rozčleňování hotového textu na odstavce**
- **konstrukce textu** – zkrátit text, provést zjednodušení textu i s jeho zkrácením, doplňování neúplného textu, vkládání nových prvků do textu
- **dramatizace prozaického textu** – vyžaduje aktivní účast žáků, žáci musí mít vše dobře promyšlené, aby mohli dramatizaci provést
- **cvičení na soudržnost a návaznost textu** – v tomto typu cvičení se soustředíme na opakující se slova nebo naopak ta chybějící.

Ve vyučování slohu máme k dispozici nejrůznější cvičení. Kompetence výběru jednotlivých druhů a jejich řazení v edukačním procesu je ponecháno zcela na učiteli, přičemž je nezbytné, aby se při volbě řídil základními pravidly a dosahoval tak nejvyšší možné úrovně v dosahování výchovně-vzdělávacích cílů. Zařazení jednotlivých typů cvičení by mělo být podmíněno nejen danými cíli, obsahem učiva, ale i věkovými a intelektovými možnostmi žáků. Cvičení by měla být střídána a obměňována, aby se slohová a komunikační výchova nestala stereotypní činností.

Dle mého mínění by ve slohové a komunikační výchově neměla chybět cvičení poslechová spojená s aktivním poslechem a následným porozuměním mluveného projevu, doplněná o práci s poslechovým materiálem jako je vedení poznámek v průběhu poslechu, spontánní reakce na slyšený projev a následná diskuse.

⁴⁶ tamtéž, S. 233 - 236

III PRAKTICKÁ ČÁST

6 Výzkumná sonda

V praktické části diplomové práce si provedeme podrobnější charakteristiku vybraných učebnic, výpočet didaktické efektivity učebnic a analýzu typů cvičení (podle formy projevu) obsažených v komunikačních a slohových částech zvolených učebnic. Hlavním cílem výzkumu je zjistit, která z dvou vybraných učebnic je pro výuku komunikační a slohové výchovy lépe zpracována z pohledu plnění RVP ZV, zařazení vhodných typů cvičení (zajímá nás především četnost úloh rozvíjející mluvený projev) a posouzení didaktické vybavenosti učebnic.

6.1 Stanovení hypotéz

Na základě zjištěných poznatků v teoretické části této práce jsme stanovili následující hypotézy:

- 1) Učebnice nakladatelství Alter (učebnice č. 1) více odpovídá pojetím a cílům RVP ZV než učebnice nakladatelství Nová škola (učebnice č. 2).**
- 2) Učebnice nakladatelství Nová škola (učebnice č. 2) je didakticky vybavenější.**
- 3) Učebnice nakladatelství Nová škola (učebnice č. 2) obsahuje větší procentuální zastoupení cvičení na rozvoj mluveného projevu.**

Výzkumná sonda je zaměřena výhradně na ty části učebnic, které se vztahují na komunikační a slohovou výchovu.

7 Charakteristika zkoumaných učebnic

Abychom mohli s učebnicemi pracovat a vzájemně je srovnávat, je nutné se s nimi nejdříve detailněji seznámit. V této kapitole si proto uvedeme stručné informace o nakladatelstvích, následně provedeme charakteristiku zkoumaných učebnic určených pro čtvrtý ročník základní školy. Obě pozorované učebnice nalezneme společně s dalšími sedmi v tzv. Seznamu učebnic a učebních textů se schvalovací doložkou pro základní vzdělávání.⁴⁷

7.1 Nakladatelství Alter

Jednu z námi vybraných učebnic (učebnice č. 1) vydalo nakladatelství Alter, které působí na trhu učebnic od roku 1990. V současné době vydává učebnice určené pro 1. a 2. stupeň základní školy a pro víceletá gymnázia. Nabízí ucelenou řadu učebnic pro výuku českého jazyka a zeměpisu. Učebnice jsou opatřeny tzv. schvalovací doložkou MŠMT. Kromě učebnic najdeme v nabídce nakladatelství i další pomůcky k výuce, především pracovní sešity, čítanky, přehledy učiva a různé kartičky, výuková CD, elektronické učebnice aj. Výbornou pomůckou pro žáky 1. stupně základní školy je Slovníček, který podává shrnutí problémových gramatických jevů. Na internetových stránkách⁴⁸ nakladatelství se také dočteme, že učebnice jsou zpracovány v souladu s RVP ZV a směřují k plnění klíčových kompetencí. Tuto informaci si sami ověříme v následující kapitole. Některé publikace získaly i ocenění, uveďme si alespoň Čítanku pro 4. ročník a Čítanku pro 5. ročník, které v roce 1996 získali Zlatou stuhu.⁴⁹

⁴⁷ Schvalovací doložku uděluje MŠMT těm učebnicím a učebním textům, které jsou v souladu s cíli RVP, školským zákonem, Ústavou ČR a dalšími právními předpisy, jsou zpracovány na dostatečné odborné úrovni a korespondují jazykově i graficky s věkem žáků. Seznam publikací se schvalovací doložkou je uveden ve Věstníku MŠMT a na internetových stránkách MŠMT. Školy mohou ve výuce používat i texty bez schvalovací doložky, ale pouze za podmínky, že naplňují cíle stanovené platnými předpisy. Doložka se vydává zpravidla na dobu 6 let.

⁴⁸ Nakladatelství Alter. *O nás*. [online]. 2012. [cit. 11. 11. 2012]. Dostupné z:

<http://www.alter.cz/nakladatelstvi/o-nas>

⁴⁹ Nakladatelství Alter. *Ocenění našich učebnic*. [online]. 2012. [cit. 11. 11. 2012]. Dostupné z:

<http://www.alter.cz/nakladatelstvi/oceneni-nasich-ucebnic>

7.1.1 Učebnice Český jazyk pro čtvrtý ročník (učebnice č. 1)

Název:	Český jazyk pro 4. ročník
Autoři:	Rudolf Čechura Hana Staudková
Odborná spolupráce:	PhDr. Ivana Svobodová Mgr. Miroslav Špika
Vydání:	Nakladatelství ALTER, s.r.o., Všeň Všeň, 2009, 3. upr. vydání
Počet stran:	143
ISBN	978-80-7245-185-2
Schválilo MŠMT ČR	21. 11. 2006
	<i>„Učebnice a pracovní sešity odpovídají pojetí a cílům RVP ZV.“</i>

Učebnice tvoří společně s dalšími třemi učebnicemi, každá pro příslušný ročník, ucelenou řadu učebnic českého jazyka pro 1. stupeň základní školy. Jednotlivé tituly doplňují dva díly pracovních sešitů pro každý ročník a čítanka. Učebnice jsou dále doplněny Přehledy českého jazyka a Slovníčkem Alter.

K učebnicím nakladatelství ALTER vydalo dvě příručky, které slouží jako metodická podpora výuky podle RVP ZV. Jedná se o:

- Časové a tematické plány k učebnicím ALTER pro 1. stupeň ZŠ zkoordinované s RVP ZV
- Klíčové kompetence a očekávané výstupy k učebnicím ALTER pro 1. stupeň ZŠ zkoordinované s RVP ZV

Obsahová stránka učebnice:

Učebnice je rozdělena do dvou celků. První celek tvoří jazyková výchova a druhý komunikační a slohová výchova.

Obsah jazykové výchovy:

1. *Opakování z předchozího ročníku*
2. *Nová učební látka* – je členěna na kapitoly a podkapitoly (např. kapitola Vyjmenovaná slova zahrnuje podkapitulu Slova s y/ý po l). Podkapitoly vždy obsahují základní text, se kterým se dále pracuje, otázky a úkoly k textu a mohou zahrnovat i diktáty, doplňující cvičení a sekci „zopakujte si“ (v červených rámečcích).
3. *Závěrečné opakování*
4. *Obsah učebnice*

Obsah komunikační a slohové výchovy:

Tento tematický celek tvoří 15 kapitol:

- Fantastické prázdniny (Vypravování)
- Pravdivá příhoda z Trpaslicka (Členění textu)
- Píšeme babičce (Adresa)
- Umíte pozorovat? (Popis osoby)
- Třezalka tečkovaná (Popis věci a děje)
- Nehoda (Vypravování podle obrázkové osnovy)
- Herbář (Popis činnosti)
- Rozhovor (Telefonický rozhovor)
- Pozvánka (Oznámení)
- Hodně štěstí, zdraví (Blahopřání)
- Těžký úkol (Dopis)
- Psí vycházka (Obohacování textu)
- Slohový úkol (Bohatost vyjadřování)
- Zpráva SMS, e-mail, Skype – reklama (Stručnost vyjadřování)
- Zelená veverka (Slohová pravidla)

Výše uvedené kapitoly obsahují všechny žánry písemného projevu, jejichž znalost ukládá RVP ZV. Jediným žánrem, na který autoři učebnice zapoměli, jsou jednoduché tiskopisy, např. dotazník a přihláška.

Oddíly komunikační a slohové výchovy jsou z jazykové části zcela vyčleněny, nijak na sebe nenavazují a učivo obou celků se vzájemně neprolíná. Jediné propojení složek jazykové a slohově-komunikační se objevuje v podobě slohových úloh, které jsou zařazeny do jazykové části. Od ostatního textu jsou zvýrazněny modrou kurzívou.

Grafická stránka učebnice:

Pro přehlednost je dále učebnice členěna graficky. Jako základní je použito písmo Times New Roman velikosti 12. Názvy hlavních kapitol jsou zapsány velkým tučným tiskacím písmem a zvýrazněny barevným rámečkem. Tučné písmo velikosti 14 označuje název podkapitoly. Text napsaný kurzívou určuje úkoly, otázky a pokyny k jejich plnění. V učebnici se dále objevuje písmo modré, zelené a červené barvy. Zelená barva je použita především pro nápovědu a postup práce, červená pro podstatné informace a zvýraznění některých slov a modré zbarvení textu značí klíčové informace vztahující se k úvodnímu článku dané kapitoly a zvýraznění určitých slov. Modrá kurzíva označuje úkoly slohové a komunikační povahy.

V učebnici jsou dále použity různě barevné rámečky, které usnadňují orientaci.

Text je doplněn ilustracemi menších rozměrů.

Učebnice je přehledně strukturována, celkový vzhled působí poutavě a motivačně.

7.2 Nakladatelství Nová škola

Nakladatelství Nová škola, které vydalo druhou učebnici, nabízí především učebnice pro základní školy. Na trhu učebnic působí od roku 1997. Publikace pro výuku českého jazyka jsou schváleny MŠMT, a jak uvádí autoři učebnic, jsou zpracovány v souladu se vzdělávacím programem Základní škola. O provázanosti učebnice s RVP ZV se více dozvíme v následující části diplomové práce.

Učebnice jsou zpracovány takovým způsobem, který „podporuje u žáků chuť do učení, dovednosti k řešení problémů a učí je umět pozorovat, hovořit o pozorovaném, komunikovat a vyvozovat závěry.“⁵⁰ V nabídce nakladatelství kromě učebnic nalezneme pro

⁵⁰ Nakladatelství NOVÁ ŠKOLA. *O nás. Více o nakladatelství.* [online].[cit. 5. 2. 2013]. Dostupné z: <http://www.nns.cz/blog/vice-o-nakladatelstvi/>

výuku českého jazyka také pracovní sešity, příručky, kartičky, slabikáře, interaktivní učebnice a další pomůcky vhodné k výuce.

7.2.1 Učebnice Český jazyk 4 (učebnice č. 2)

Název:	Český jazyk 4
Autoři:	Mgr. Zita Janáčková PaedDr. Hana Mühlhauserová PhDr. Olga Příborská Mgr. Jitra Zbořilová
Vydání:	Nakladatelství NOVÁ ŠKOLA, s.r.o. Havlíčkův Brod, 2011, 1. vydání
Počet stran:	95
ISBN 978-80-7289-087-3	
Schváleno MŠMT ČR 5. 10. 2009	

Učebnici předchází učebnice pro druhý a třetí ročník. Ucelenou řadu uzavírá učebnice určená pro 5. ročník. Jednotlivé tituly doplňuje hned několik pracovních sešitů vhodných k procvičení základních pravopisných jevů.

Obsahová stránka učebnice:

Učebnice je také členěna na část jazykovou a část komunikační a slohové výchovy. Komunikační a slohová výchova je vložena do každé jazykové kapitoly (není nijak zvláště oddělena). Vzájemná návaznost obou částí není příliš znatelná, i když známky autorských snah se výjimečně vyskytují.

Obsah jazykové výchovy:

1. *Obsah učebnice*
2. *Opakování učiva z předchozích ročníků*
3. *Nová učební látka* – je členěna stejně jako učebnice ALTER na kapitoly a podkapitoly. Každá kapitolka začíná základním textem, ke kterému jsou dále

zpracovány úkoly. U každé kapitoly najdeme výkladový text zvýrazněný žlutým rámečkem. Za ním následují úkoly a cvičení pro snazší osvojení dané učební látky. V textu nacházíme i různá upozornění, poznámky, nápovědy, odkazy na pracovní sešit a v neposlední řadě také různá opakování, co žáci již k tématu znají.

4. *Závěrečné opakování*

Obsah slohové a komunikační výchovy:

Učebnice obsahuje 17 oddílů věnovaných komunikační a slohové výchově:

- Psaní dopisu I
- Popis výroby draka
- Členění textu
- Popis – Dům, pokoj
- Popis osoby
- Vyprávění – Vánoce
- Začne nový kalendářní rok (popis pracovního postupu, přání)
- Vyprávění
- Rozhovory, omluva
- Telefonické a písemné vzkazy
- Psaní dopisu II
- Psaní dopisu III
- Vyprávění
- Vyprávění
- Vyplňování dotazníku
- Popis pracovního postupu
- Psaní SMS zprávy

Výše uvedený seznam obsahuje všechny žánry písemného projevu, jejichž realizace je zakotvena v RVP ZV (na rozdíl od učebnice č. 1 obsahuje i dotazník a přihlášku).

Grafická stránka učebnice:

V učebnici je použito několik druhů písem. Základní text je napsán písmem Times New Roman o velikosti 12 (stejně jako v učebnicích ALTER). Hlavní kapitoly jsou zvýrazněny tučným modrým písmem, podkapitoly potom tučným červeným. Dále v textu najdeme modrou a černou kurzívu, která představuje úkoly a cvičení. Červená kurzíva označuje úkoly vztahující se ke komunikační a slohové výchově a definicím (nalezneme však i cvičení psaná modrou a černou kurzívou, která také souvisí s komunikační a slohovou výchovou, červená kurzíva ovšem převládá). V učebnici se vyskytují nepřehlédnutelné žluté rámečky, které jsou tvořeny základním výkladovým textem. Menší žluté rámečky nám napovídají, kde probírané téma najdeme v pracovním sešitě. V kapitolách nalezneme také rámečky bez barevného podkladu pouze s dvojitým orámováním, které většinou v úvodu kapitoly shrnují učivo, které bychom měli znát z předchozích ročníků (např. v kapitole Podstatná jména uvádí, co jsme se již o podstatných jménech naučili).

Učebnice působí velmi přehledně, je doplněna velkým počtem ilustrací a tabulek.

8 Analýza učebnic nakladatelství Alter a Nová škola

V této části diplomové práce si provedeme rozbor výše charakterizovaných učebnic z pohledu naplňování očekávaných výstupů, vytváření a rozvíjení klíčových kompetencí dle RVP ZV. Výsledná procentuální hodnota nám prozradí, která z učebnic více odpovídá současnému kurikulu.

8.1 Posouzení učebnic z hlediska návaznosti na RVP ZV

Návaznost učebnic na RVP ZV je z pohledu posouzení učebnic z pohledu její využitelnosti ve výchovně-vzdělávacím procesu zásadní, proto se detailněji podíváme na obě analyzované učebnice, zda je jejich obsah zpracován v souladu s platným kurikulem.

8.1.1 Naplňování očekávaných výstupů RVP ZV v komunikační a slohové výchově

Jak již víme z teoretické části diplomové práce, RVP ZV klade důraz především na vytváření a rozvoj klíčových kompetencí a naplňování očekávaných výstupů. U vybraných učebnic jsme se tedy zaměřili na tyto dva základní body a provedli rozbor, abychom mohli vyvrátit či potvrdit naši první hypotézu.

Pro snazší přehlednost si vytvoříme tabulku, ve které jsou uvedeny očekávané výstupy v 2. období 1. stupně v komunikační a slohové výchově (přesné znění nalezneme v příloze č. 2). V tabulce si uvedeme, zda vybrané učebnice jednotlivé výstupy naplňují či nikoliv, v poznámce pod tabulkou potom uvedeme popis, jakým způsobem učebnice očekávané výstupy splňuje (soustředíme se pouze na oddíly komunikační a slohové výchovy). V učebnici Alter předpokládáme zastoupení všech očekávaných výstupů dle věty „*Učebnice a pracovní sešity odpovídají pojetí a cílům RVP ZV.*“⁵¹

⁵¹ ČECHURA, Rudolf. STAUDKOVÁ, Hana. *Český jazyk pro čtvrtý ročník*. Všeň: Alter, 3. upravené vydání, 2009. ISBN 80-7245-004-2.

Tabulka 1. Plnění očekávaných výstupů v učebnicích.

Očekávané výstupy	Učebnice č. 1	Učebnice č. 2
1. Čte s porozuměním přiměřeně náročné texty potichu i nahlas	ANO	ANO
2. Rozlišuje podstatné a okrajové informace a zaznamenává je	ANO	ANO
3. Posoudí úplné a neúplné sdělení	ANO	ANO
4. Reprodukuje obsah sdělení a pamatuje si podstatná fakta	ANO	ANO
5. Správně vede dialog, telefonický rozhovor a zanechá vzkaz na záznamníku	ANO	ANO
6. Poznává manipulativní komunikaci v reklamě	NE	NE
7. Volí vhodnou intonaci, přízvuk, pauzy a tempo	ANO	NE
8. Rozlišuje spisovnou a nespisovnou výslovnost a vhodně ji používá	ANO	ANO
9. Napíše obsahově i formálně správně různé komunikační žánry	ANO	ANO
10. Sestaví osnovu vyprávění a podle ní převede krátký projev	ANO	ANO

1. Učebnice č. 1 nabízí ke každé kapitole méně či více obsáhlý text autora. K textu jsou zpracovány otázky a úkoly, některé z nich ověřují porozumění přečteného textu. Učebnice č. 2 obsahuje mnohem méně textu určeného k souvislejší četbě. Zastoupeny jsou především ukázky z literatury pro děti a mládež (próza i poezie). I u této učebnice si autoři ověřují porozumění textu prostřednictvím cvičení.
2. V první učebnici se hojně vyskytují úkoly, jejichž cílem je odlišovat podstatné a nepodstatné informace (např. napsat pozvánku, aby obsahovala nezbytné údaje (s. 75). I autoři druhé učebnice nabízí úkoly se zaměřením na důležité a méně důležité informace.

3. Učebnice č. 1 učí žáky rozeznat úplnou a neúplnou informaci v několika úlohách, např. úlohou na s. 58, kde rozdělují text na úvodní část, popisnou a závěrečnou.
Učebnice č. 2 naplňuje tento očekávaný výstup zahrnutím dvou úkolů, ve formě *dokončete příběh ...* (s. 16 a s. 43).
4. V učebnicích obou nakladatelství se opakovaně objevují úlohy na vyprávění podle obrázkové osnovy nebo sestavení osnovy podle textu či obrázků. Nechybí ani úloha zaměřující se na obsah přečteného textu.
5. V učebnici č. 1 se setkáme jak s telefonickým rozhovorem, tak dialogem (s. 69). Najdeme zde i seznámení s novodobými médii, jako je například skype.
Učebnice č. 2 nabízí žákům úlohy na procvičení dialogu a telefonického rozhovoru, a to ještě ve větším měřítku než učebnice první. Najdeme zde i aktivity, jejichž podmínkou je aktivní mluvený projev žáků.
6. Tento očekávaný výstup není zakotven ani v jedné ze zkoumaných učebnic. (Učebnice č. 1 obsahuje pouze stručnou zmínku o pojmu reklama.)
7. V učebnici č. 1 najdeme úlohu, kde je hlavním úkolem volit vhodnou melodii řeči (s. 15).
V druhé učebnici bychom zmínku o správné intonaci, tempu a kladení důrazu hledali zcela zbytečně.
8. První učebnice zmiňuje spisovný a nespisovný jazyk na s. 3 v opakování z předchozího ročníku a dále např. při psaní dopisu nebo blahopřání. (Součástí jazykové výchovy je kapitola věnovaná spisovným a nespisovným slovům.)
Druhá učebnice se této problematice věnuje přímo pouze v jazykové části, její procvičení však nacházíme ve cvičeních (telefonování, vyprávění, psaní dopisu a další)
9. V obou učebnicích se žáci seznamují s různými komunikačními žánry a procvičují jejich interpretaci.

10. Autoři obou učebnic zahrnuli do vyučování komunikační a slohové výchovy práci s osnovou, a to textovou i obrázkovou.

Z tabulky je patrné, že v učebnicích obou nakladatelství zcela chybí úlohy zaměřené na manipulativní reklamu, učebnice č. 2 navíc nezahrnuje úlohy na procvičení intonace a vhodného tempa řeči. Z výsledků, které nám tabulka ukazuje, můžeme snadno vypočítat, že učebnice č. 1 splňuje 9 z 10 očekávaných výstupů uvedených v RVP ZV, procentuálně vyjádřeno **90 %**. Učebnice č. 2 zcela opomíjí zahrnutí dvou očekávaných výstupů z celkem 10, její výsledné procento naplňování tedy činí **80 %**.

Z pohledu naplňování očekávaných výstupů více odpovídá učebnice č. 1.

8.1.2 Utváření a rozvoj klíčových kompetencí žáků

U klíčových kompetencí zvolíme stejný postup jako u očekávaných výstupů – vytvoříme si tabulku, v níž uvedeme jednotlivé kompetence. Jelikož jsou tyto kompetence tvořeny z několika bodů, které by měl žák zvládnout na konci základního vzdělávání, použijeme k analyzování učebnic přílohu č. 3 a podle ní budeme posuzovat, zda se učebnice na tyto body zaměřuje či nikoliv.

Tabulka 2. Utváření a rozvoj klíčových kompetencí v učebnicích.

Klíčové kompetence	Učebnice č. 1	Učebnice č. 2
Kompetence k učení	ANO	ANO
Kompetence k řešení problému	ANO	ANO
Kompetence komunikativní	ANO	ANO
Kompetence sociální a personální	ANO	ANO
Kompetence občanské	ANO	ANO
Kompetence pracovní	NE	NE

Kompetence k učení

Je rozdělena do pěti bodů obsahující základní dovednosti a schopnosti, které by měl žák zvládnout.

Učebnice č. 1 rozvíjí tuto kompetenci ve všech stanovených bodech. Učebnice nabízí různé typy cvičení, které umožňují využití několika výukových metod. Často uvádí úlohy z praxe, čímž žákům ukazuje význam učení a motivuje v učení setrvat. Splnění některých úkolů je závislé na porozumění textu, žáci jsou nuceni pracovat s výchozím textem (samostatně i skupinově) a vyhledávat potřebné informace a dále zpracovávat. Učebnice odkazuje i slovníky. Učebnice obsahuje i základní pojmy související s komunikační a slohovou výchovou (osnova, popis, vypravování aj.).

Učebnice č. 2 nabízí méně cvičení, ve větší míře jsou však zastoupeny netradiční výukové metody (hry, dramatizace). Zahrnutím těchto typů cvičení lépe motivuje žáky a dává jim prostor k samostatnému řešení úkolu. Autoři učebnice ověřují prostřednictvím několika cvičení, jak žáci porozuměli přečtenému textu. Učebnice pracuje se základními termíny. Druhá učebnice plně rozvíjí kompetence k učení.

Kompetence k řešení problémů

Obsahuje pět „podbodů“, jejichž zvládnutí žáci ocení v praktickém životě.

Autoři učebnice č. 1 předkládají vhodné cvičení, jehož prostřednictvím dochází k rozvoji této kompetence.

„Představte si, že jste se vrátili domů do vykradeného a zdemolovaného bytu. Nevstupujte dovnitř a zavolejte policii.“⁵²

Při řešení této úlohy je žák postaven před problémovou situací, kterou je nucen sám řešit. O problému musí popřemýšlet a zvolit vhodný a rychlý postup řešení. K vyřešení je odkázán na svá rozhodnutí, musí využít stávajících zkušeností, dovedností a vědomostí,

⁵² ČECHURA, Rudolf. STAUDKOVÁ, Hana. *Český jazyk pro čtvrtý ročník*. Všeň: Alter, 3. upravené vydání, 2009. ISBN 80-7245-004-2. S. 69.

případně si informace vyhledat. Po ukončení vyšetřování ověří správnost svého jednání podle výsledku pátrání. Úloha tohoto zadání plně rozvíjí kompetence k řešení problémů.

Druhá učebnice neobsahuje úlohu komplexního charakteru jako učebnice první. Objevíme v ní však problémové úlohy, které vyžadují promyšlení, následné stanovení plánu a vyhledání informací nezbytných k jejich vyřešení. Učitel by měl prostřednictvím otázek žáka podrobit vysvětlení jeho jednání, žák tím obhajuje svůj postup práce a uvědomuje si svou zodpovědnost.

Kompetence komunikativní

Kompetence zahrnuje pět dílčích dovedností, které se podílí na jejím rozvoji.

Při posouzení první učebnice jsme zjistili, že učebnice podporuje všech pět dílčích bodů kompetence komunikativní. V zařazených cvičeních je často rozvíjen mluvený i psaný projev podle žákovy fantazie. Při psaní textů autoři žáky nabádají k využití mobilního telefonu, internetu nebo e-mailu. Zařazují několik typů textů i obrazových komponentů, se kterými žáci aktivně pracují. Prostřednictvím rozhovorů se učí naslouchat a reagovat na druhé lidi.

Druhá učebnice rozvíjí kompetenci komunikativní např. v úloze na s. 62 (úloze předchází stručné seznámení s příběhem):

„Zkuste sestavit a předvést ve dvojicích telefonický rozhovor Káji s babičkou. Napište vzkaz, který mohl Kája napsat mamince, aby věděla, kam šel.“⁵³

V učebnici nalezneme více podnětů tohoto typu. I v této učebnici nacházíme činnosti rozvíjející komunikativnost psaným i mluveným slovem.

Kompetence sociální a personální

Je složena ze čtyř dovedností. Ty jsou charakterizovány takovým způsobem, že je zřejmé, že jejich rozvoj je závislý především na učiteli a týmu, tedy skupině žáků ve třídě, a na žáku

⁵³ JANÁČKOVÁ, Zita et al. *Český jazyk 4: pro 4. ročník základní školy*. 1. vydání, Brno: Nová škola, 2011. ISBN 978-80-7289-087-3. S. 62.

samotném. Učebnice může rozvíjet tyto kompetence pouze zařazením vhodných textů a cvičení, je však na učiteli a žácích, jak k těmto cvičením budou přistupovat.

V učebnici č. 1 i učebnici č. 2 nalezneme mnoho cvičení založených na spolupráci ve skupině a náměty k dialogu.

Kompetence občanské

Představují pět bodů, v nichž jsou stanoveny základní body na ochranu svého zdraví i zdraví dalších lidí.

V učebnici č. 1 se objevují cvičení na rozvoj tvořivosti a texty na téma kultury a sportu. Je rozvíjena také stránka životního prostředí zahrnutými texty o rostlinách a živočiších. Ostatní body mohou být rozvíjeny v rámci vhodně vedeného rozhovoru, náměty na témata uvádí učebnice.

V učebnici č. 2 jsou zastoupeny položky rozvoje tvořivého myšlení, vnímání tradic a ocenění historických památek. Vyskytují se zde i položky věnované životnímu prostředí. Zodpovědné chování je procvičováno prostřednictvím rozhovorů, dialogů a her.

Kompetence pracovní

Představuje souhrn čtyř bodů, které by měly být ve vyučování rozvíjeny.

Obě učebnice vytváří minimální podmínky pro rozvoj kompetence pracovní. V rámci popisu činnosti nabízí náměty pro pracovní činnost (je však pouze na učiteli, zda této možnosti využije, práce s nástroji není zmíněna). Některá cvičení vyžadují znalosti z jiných předmětů, obě učebnice rozvíjí mezipředmětové vztahy. Dva ze čtyř možných bodů nejsou v učebnicích zastoupeny vůbec, dva výše zmíněné nejsou obsaženy v plné míře, proto v celkovém vyhodnocení (tabulka) označíme kompetenci za nerozvíjenou.

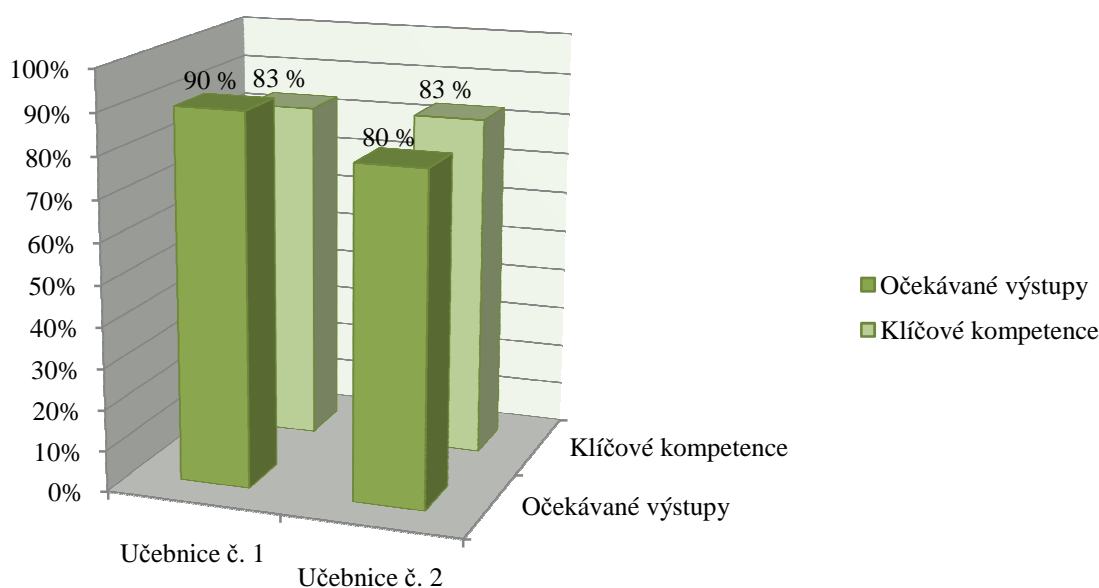
Podle výsledků uvedených v tabulce vypočítáme procento rozvíjení klíčových kompetencí stanovených RVP ZV.

Učebnice č. 1 rozvíjí 5 z 6 klíčových kompetencí (nerozvíjí kompetence pracovní), procentuální vyjádření tedy činí (po zaokrouhlení na celé číslo) **83 %**.

Učebnice č. 2 se zaměřuje na rozvoj 5 z 6 klíčových kompetencí (neobsahuje rozvoj kompetence pracovní). Procentuální výsledek je tedy stejný jako u první učebnice a jeho hodnota činí **83 %**.

Výsledné hodnoty obou analýz (očekávané výstupy a klíčové kompetence) promítneme pro větší přehlednost do grafu.

Graf 1. Očekávané výstupy a klíčové kompetence v učebnicích.

Výsledky grafu potvrzují naši první hypotézu – učebnice č. 1 více odpovídá pojetím a cílům RVP ZV.

8.1.3 Mediální výchova ve vybraných učebnicích

Průřezová témata tvoří neoddělitelnou součást RVP ZV, jedná se o aktuální témata současného světa, která by měla být zahrnuta do výuky a předkládána žákům ve všech vzdělávacích oblastech, tedy i do oblasti Jazyk a jazyková komunikace. Mediální výchova nemusí být realizována prostřednictvím komunikační a slohové výchovy, ale může být zahrnuta do složky jazykové nebo literární. Jak již víme z teoretické části práce, nejvíce je

spjata právě s komunikační a slohovou výchovou. Pro zajímavost se tedy podívejme, zda se téma mediální výchovy (tak, jak ji stanovuje RVP ZV) objevuje i ve zkoumaných učebnicích.

Tabulka 3. Mediální výchova ve vybraných učebnicích.

Mediální výchova	Učebnice č. 1	Učebnice č. 2
<i>Receptivní činnosti</i> (vnímání mediálních sdělení, vliv médií, autor mediálního sdělení, stavba mediálních sdělení)	NE	NE
<i>Produktivní činnosti</i> (tvorba mediálního sdělení, práce v realizačním týmu)	NE	NE

Ani v jedné z učebnic (v sekcích zaměřených na komunikační a slohovou výchovu) nenalezneme téma mediální výchovy. V učebnicích nakladatelství Alter je krátká zmínka o SMS zprávě, E-mailu, skypu a reklamě, ale činnosti stanovené RVP ZV bychom tam hledali marně. V učebnicích nakladatelství Nová škola se objevuje pouze informace o SMS zprávě.

Procentuální zastoupení mediální výchovy v daných učebnicích je dle výše sestavené tabulky nulové.

8.2 Didaktická vybavenost učebnic

V této části diplomové práce se zaměříme na samotné měření didaktické efektivity vybraných učebnic. Budeme zkoumat výskyt jednotlivých strukturních komponentů v učebnicích. Budou-li se dané komponenty v učebnici vyskytovat, zaznamenáme tuto skutečnost v tabulce a na základě zjištěných hodnot vypočítáme několik dílčích koeficientů a jeden celkový koeficient. Pomocí těchto číselných hodnot zjistíme, která učebnice je didakticky efektivnější.⁵⁴

⁵⁴ nebereme v potaz četnost výskytu, ale pouze, zda daný komponent obsahuje či nikoliv

8.2.1 Aparát prezentace učiva (EI)

Tabulka 4. Aparát prezentace učiva v učebnicích.

strukturní komponenty	Učebnice č. 1	Učebnice č. 2
<i>verbální komponenty (E_v)</i>		
1. výkladový text prostý	A	A
2. výkladový text zpřehledněný (přehledová schémata, tabulky aj. k výkladu učiva)	A	A
3. shrnutí učiva k celému ročníku	A	A
4. shrnutí učiva k tématům (kapitolám, lekcím)	A	A
5. shrnutí učiva k předchozímu ročníku	A	A
6. doplňující texty (dokumentační materiál, citace z pramenů, statistické tabulky aj.)		A
7. poznámky a vysvětlivky		A
8. podtexty k vyobrazením		
9. slovníčky pojmů, cizích slov aj. (s vysvětlením)		
Celkový počet komponentů	N = 5	N = 7
Koeficienty didaktické vybavenosti	E I = 56 %	E I = 78 %
<i>obrazové komponenty (E_o)</i>		
1. umělecká ilustrace	A	A
2. nauková ilustrace (schematické kresby, modely, aj.)	A	A
3. fotografie		
4. mapy, kartogramy, plánky, grafy, diagramy aj		A
5. obrazová prezentace barevná (tj. použití nejméně jedné barvy odlišné od barvy běžného textu)	A	A
Celkový počet komponentů	N = 3	N = 4
Koeficienty didaktické vybavenosti	E I = 60 %	E I = 80 %

Nyní jsme si uvedli zastoupení verbálních a obrazových komponentů ve vybraných učebnicích. Z tabulky můžeme vyčíst, že z verbálních komponentů aparátu prezentace učiva nejsou ani v jedné učebnici uvedeny slovníčky pojmů a cizích slov, což považují za velký nedostatek obou učebnic, protože právě slovníčky vyskytujících se slov v učebnicích i s jejich vysvětlením (ať už se jedná o česká nebo cizí slova) mohou být žákům přínosem nejen při samostatné práci s knihou. Při absenci těchto slovníčků jsou žáci nuceni neznámá slova vyhledávat v obsáhlejších slovnících, což může vést někdy k tomu, že se budou snažit význam slova odhadovat nebo odvozovat z textu. Absence seznamu neznámých slov by naopak mohla být přínosná v tom, že by si žáci mohli pro neznámá nebo těžce zapamatovatelná slova vytvořit „můj slovníček neznámých slov“.⁵⁵ Velký přínos obou učebnic shledávám v přítomnosti zpřehledněného výkladového textu, který poskytuje přehledné zpracování učiva. První učebnice na rozdíl od druhé neobsahuje doplňující texty, poznámky a vysvětlivky. Co se týče obrazových komponentů, ani jedna z učebnic neobsahuje fotografie. Učebnice č. 1 sice navíc postrádá mapu, plánek nebo kartogram, to ale v porovnání s druhou učebnicí, která obsahuje pouze jeden plánek domu, není až takový prohřešek.

	Učebnice č. 1	Učebnice č. 2
Verbální koeficient (E_v) ⁵⁶	$E_{v1} = 5/9$	$E_{v2} = 7/9$
	$E_{v1} = 0,56$	$E_{v2} = 0,78$
	$E_{v1} = 56\%$	$E_{v2} = 78\%$
Obrazový koeficient (E_o)	$E_{o1} = 3/5$	$E_{o2} = 4/5$
	$E_{o1} = 0,60$	$E_{o2} = 0,80$
	$E_{o1} = 60\%$	$E_{o2} = 80\%$

⁵⁵ Absenci slovníčku pojmů částečně vyřešilo nakladatelství ALTER vydáním Slovníčku spisovné češtiny pro 1. stupeň ZŠ.

⁵⁶ Označení koeficientu využití verbálních komponentů, koeficientu využití obrazových komponentů a celkový koeficient jsou přejaty z publikace PRŮCHA, Jan. *Učebnice: teorie a analýza edukačního média: příručka pro studenty, učitele, autory učebnic a výzkumné pracovníky*. Brno: Paido, 1998. ISBN 80-85931-49-4. S. 143.

Celkový koeficient (E_c)

$$E_{c1} = \frac{E_{v1} + E_{o1}}{E_v + E_o}$$

$$E_{c2} = \frac{E_{v1} + E_{o1}}{E_v + E_o}$$

$$E_{c1} = \frac{5 + 3}{9 + 5}$$

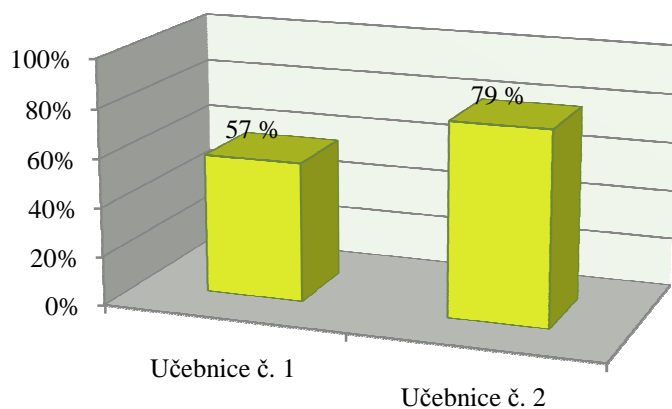
$$E_{c2} = \frac{7 + 4}{9 + 5}$$

$$E_{c1} = 57 \%$$

$$E_{c2} = 79 \%$$

Graf 2. Porovnání aparátu prezentace učiva v učebnicích.

Aparát prezentace učiva

Výsledné procentuální hodnoty nám ukazují, že učivo komunikační a slohové výchovy je předkládáno „učivějším“ způsobem v učebnici č. 2, obsahuje rozsáhlejší aparát prezentace učiva.

8.2.2 Aparát řízení učení (E II)

Tabulka 5. Aparát řízení učení v učebnicích.

strukturní komponenty	Učebnice č. 1	Učebnice č. 2
<i>verbální komponenty (E_v)</i>		
1. předmluva (úvod do předmětu, ročníku pro žáky)		
2. návod k práci s učebnicí (pro žáky a/nebo učitele)	A	
3. stimulace celková (podněty k zamyšlení, otázky aj. před celkovým učivem ročníku)		
4. stimulace detailní (podněty k zamyšlení, otázky aj. před nebo v průběhu lekcí, témat)	A	A
5. odlišení úrovní učiva (základní – rozšiřující, povinné – nepovinné apod.)		
6. otázky a úkoly za témata, lekce	A	A
7. otázky a úkoly k celému ročníku (opakování)	A	A
8. otázky a úkoly k předchozímu ročníku (opakování)	A	A
9. instrukce k úkolům komplexnější povahy (návod k pokusům, laboratorním pracím, pozorováním, aj.)	A	A
10. náměty pro mimoškolní činnosti s využitím učiva (aplikace)	A	A
11. explicitní vyjádření cílů učení pro žáky		
12. prostředky a/nebo instrukce k sebehodnocení pro žáky (testy a jiné způsoby hodnocení výsledků učení)	A	A
13. výsledky úkolů a cvičení (správná řešení, správné odpovědi apod.)		
14. odkazy na jiné zdroje informací (bibliografie, doporučená literatura aj.)	A	A
Celkový počet komponentů	N = 9	N = 8
Koeficienty didaktické vybavenosti	E II = 64 %	E II = 57 %
<i>obrazové komponenty (E_o)</i>		
1. grafické symboly vyznačující určité části textu (poučky, pravidla, úkoly, cvičení aj.)		

2. užití zvláštní barvy pro určité části verbálního textu	A	A
3. užití zvláštního písma (tučné písmo, kurzíva aj.) pro určité části verbálního textu	A	A
4. využití přední nebo zadní obálky (předsádky) pro schémata, tabulky aj.		
Celkový počet komponentů	N = 2	N = 2
Koeficienty didaktické vybavenosti	E II = 50 %	E II = 50 %

Z pohledu hodnocení aparátu řídicího učení jsou obě srovnávané učebnice téměř totožné. Autoři učebnice č. 2 začlenili celkem 7 ze 14 možných komponentů, v první učebnici o jeden komponent více. Ten představuje navíc zahrnutí návodu pro práci s učebnicí. Obě učebnice postrádají předmluvu, podněty a otázky k zamyšlení před samotným výkladem učiva a především rozšiřující učivo. Ani v jedné z učebnic nenalezneme učivo, které by doplňovalo základní učivo. Právě doplňkové učivo se může stát pro žáky motivujícím prvkem a jeho zahrnutím jistě dojde k usnadnění učitelovy přípravy na vyučovací hodinu. Při posouzení obrazového materiálu dosáhly učebnice shodných výsledků.

	Učebnice č. 1	Učebnice č. 2
Verbální koeficient (E_v)	$E_{v1} = 9/14$ $E_{v1} = 0,64$ $E_{v1} = 64\%$	$E_{v2} = 8/14$ $E_{v2} = 0,57$ $E_{v2} = 57\%$
Obrazový koeficient (E_o)	$E_{o1} = 2/4$ $E_{o1} = 0,50$ $E_{o1} = 50\%$	$E_{o2} = 2/4$ $E_{o2} = 0,50$ $E_{o2} = 50\%$
Celkový koeficient (E_c)	$E_{c1} = \frac{E_{v1} + E_{o1}}{E_v + E_o}$ $E_{c1} = \frac{9 + 2}{14 + 4}$	$E_{c2} = \frac{E_{v2} + E_{o2}}{E_v + E_o}$ $E_{c2} = \frac{8 + 2}{14 + 4}$

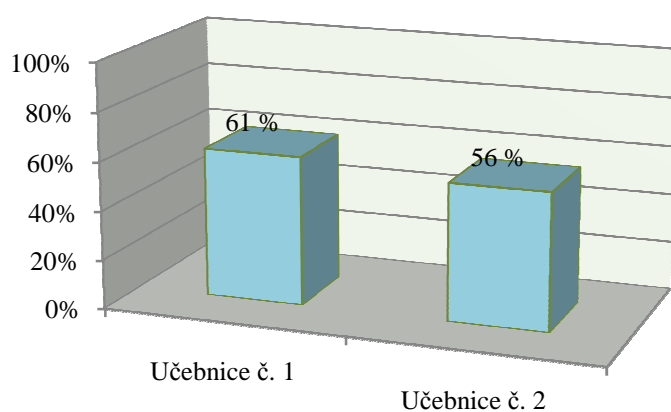
$E_{c1} = 61 \%$

$E_{c2} = 56 \%$

Z důvodu přehlednosti převedeme naměřené hodnoty do grafické podoby.

Graf 3. Porovnání aparátu řízení učení v učebnicích.

Aparát řízení učení

Měření aparátu řídicího učení ukazuje lepší výsledky v první učebnici. O pětiprocentní rozdíl hodnot se zasloužil jediný komponent obsažený pouze v první učebnici, a to návod pro práci s učebnicí. Přesto můžeme konstatovat, že po stránce řízení učení je didaktická vybavenost vyšší u učebnice č. 1.

8.2.3 Aparát orientace v učebnicích (E III)

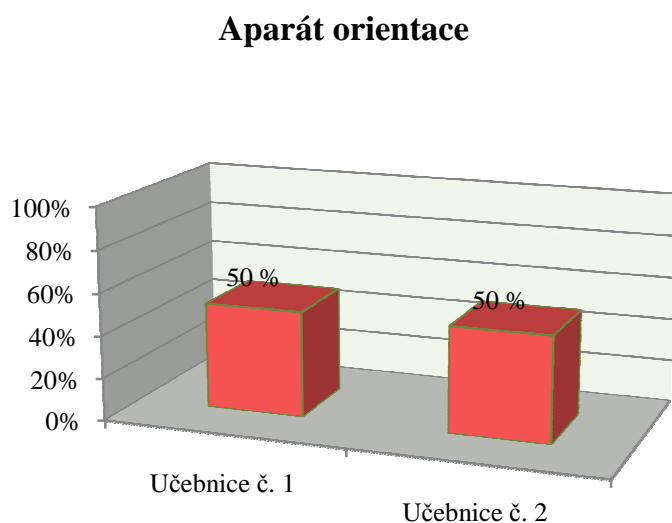
Tabulka 6. Aparát orientace v učebnicích.

strukturní komponenty	Učebnice č. 1	Učebnice č. 2
<i>verbální komponenty (E_v)</i>		
1. obsah učebnice	A	A
2. členění učebnice na tematické bloky, kapitoly, lekce aj.	A	A
3. marginálie, výhmaty, živá záhlaví aj.		
4. rejstřík (věcný, jmenný, smíšený)		
Celkový počet komponentů	N = 2	N = 2
Koeficienty didaktické vybavenosti	EI = 50 %	EI = 50 %

Posuzováním orientačního aparátu obou učebnic zjišťujeme, že výsledná čísla jsou shodná, což nám prozrazuje, že práce s jednou i druhou učebnicí bude na stejné úrovni. Velkým nedostatkem je opomenutí rejstříku, jehož prostřednictvím dochází k rychlé orientaci v učivu celého ročníku.

	Učebnice č. 1	Učebnice č. 2
Verbální koeficient (E _v)	$E_{v1} = 2/2$	$E_{v2} = 2/2$
	$E_{v1} = 0,50$	$E_{v2} = 0,50$
	$E_{v1} = 50\%$	$E_{v2} = 50\%$

Graf 4. Porovnání aparátu orientace v učebnicích.

Zpracování učebnic po orientační stránce nabylo v grafickém ztvárnění stejných procentuálních hodnot, které ovšem nejsou plně dostačující a pro lepší přehlednost by měly dosahovat vyššího hodnocení.

8.3 Vyhodnocení didaktické vybavenosti

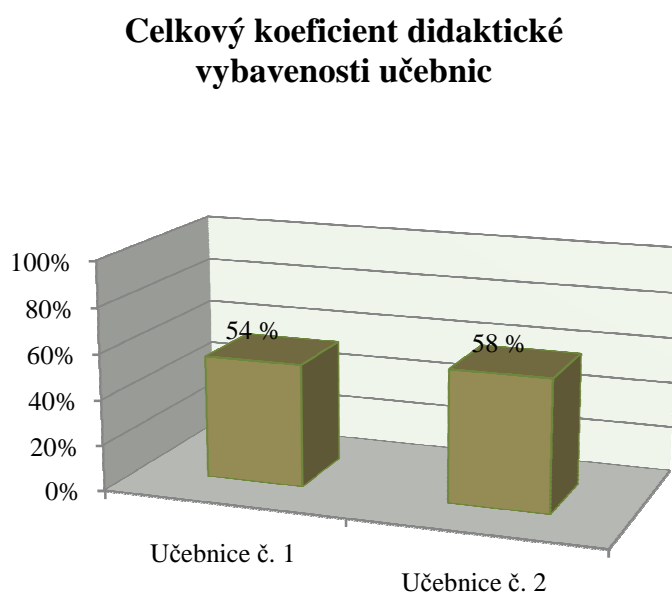
Z vypočítaných dílčích koeficientů nyní vypočítáme celkový koeficient, který nám prozradí, která ze dvou pozorovaných učebnic pracuje s více komponenty, a tím zároveň větší měrou rozvíjí práci s učebnicí.

Pro snazší orientaci si převedeme vypočítané koeficienty obou učebnic do tabulky.

Tabulka 7. Vyhodnocení didaktické vybavenosti.

Didaktická vybavenost učebnic	Učebnice č. 1	Učebnice č. 2
Aparát prezentace učiva (E I)	57 %	79 %
Aparát řízení učení (E II)	56 %	44 %
Aparát orientace (E III)	50 %	50 %
Celkový koeficient didaktické vybavenosti učebnic (E)	54 %	58 %

Graf 5. Výsledné koeficienty didaktické vybavenosti vybraných učebnic.

Na základě grafického znázornění obou výsledných čísel, můžeme prohlásit, že vyšší didaktické vybavenosti dosahuje učebnice č. 2, a to **58 %**. Mírně horší výsledek prokázalo měření u druhé učebnice, u níž zastoupení měřených komponentů činí **54 %** účast.

Těmito čísly se potvrdila i naše druhá hypotéza, že učebnice č. 2 je didakticky vybavenější.

9 Cvičení rozvíjející mluvený a psaný projev ve vybraných učebnicích

V rámci této kapitoly se zaměříme na cvičení související s komunikační a slohovou výchovou. V učebnicích provedeme kvantitativní rozbor těchto cvičení a na základě poznatků z teoretické části práce je rozčleníme podle formy projevu, na cvičení mluvená a psaná. Stanovíme jejich poměrové zastoupení ve srovnávaných učebnicích a následně zhodnotíme, která učebnice více upřednostňuje plnění cvičení mluveným slovem.

9.1 Kvantitativní poměr mluvených a psaných cvičení v učebnici č. 1

Jak již bylo uvedeno v charakteristice učebnice č. 1,⁵⁷ cvičení související s komunikační a slohovou výchovou se objevují ve dvou částech učebnice. Jednak ve složce jazykové v podobě samostatných otázek a jednak v části Komunikační a slohová výchova. Ta v rámci 15 kapitol nabízí 15 stran, jejich prostřednictvím by mělo docházet k rozvoji mluveného i psaného projevu. Nás bude zajímat především rozvíjení mluveného slova, jako základního komunikačního prvku.

Po provedení kvantitativní rozboru slohových a komunikačních úloh jsme zaznamenali v celé učebnici celkem 176 cvičení souvisejících s učivem komunikační a slohové výchovy.⁵⁸ Z tohoto počtu bylo 85 úloh zařazeno do slohové a komunikační složky a 91 do složky jazykové.

Při posuzování úloh z hlediska formy jejich projevu jsme narazili na cvičení, která umožňovala plnění oběma způsoby nebo obsahovala více otázek, z nich jedna vyžadovala písemné a druhá ústní podání. Z tohoto důvodu jsme přiřadili třetí typ cvičení, a to smíšená. Zjištěné číselné hodnoty udávající zastoupení mluvených, psaných a smíšených cvičení si pro přehlednost uvedeme v tabulkové podobě.

⁵⁷ nalezneme v kapitole 7.1.1

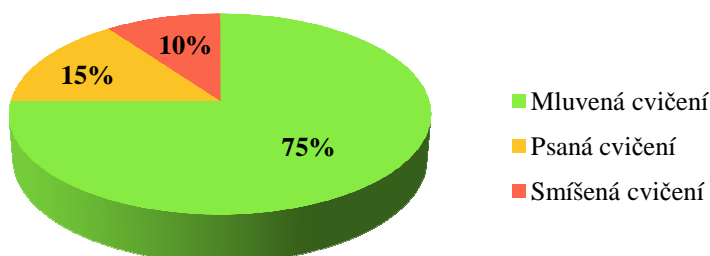
⁵⁸ Cvičení obsahující další body a) b) c) .. byly počítány jako samostatné, tedy počtem 3.

Tabulka 8. Kvantitativní rozložení obou typů cvičení v učebnici č. 1.

Typ cvičení	Místo výskytu v učebnici	Počet	Celkem
Mluvená cvičení	Komunikační a slohová výchova	43	132
	Jazyková výchova	89	
Psaná cvičení	Komunikační a slohová výchova	26	26
	Jazyková výchova	0	
Smíšená cvičení	Komunikační a slohová výchova	16	18
	Jazyková výchova	2	

Z tabulky je zřejmé, že v učebnici č. 1 mají nejpočetnější zastoupení mluvená cvičení. Psaná cvičení se vyskytují o poznání řidčeji, jejich výskyt je téměř srovnatelný s počtem cvičení smíšeného typu. Procentuální zastoupení těchto cvičení nám názorně ukazuje graf.

Graf 6. Procentuální zastoupení jednotlivých typů cvičení v učebnici č. 1.

Z grafu je patrné, že mluvená cvičení tvoří tři čtvrtiny všech slohových a komunikačních cvičení, zatímco psaná a smíšená cvičení společně tvoří pouze čtvrtinové zastoupení. Podívejme se nyní, jak tomu bude u druhé učebnice.

9.2 Kvantitativní poměr mluvených a psaných cvičení v učebnici č. 2

Slohová a komunikační výchova je v této učebnici řešena obdobným způsobem, jako tomu bylo u učebnice č. 1. Uvedených 17 kapitol slohové a komunikační výchovy není tak

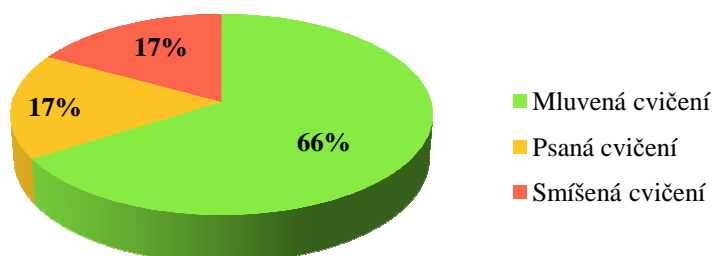
jednoznačně zařazeno právě do této složky, ale je volně vloženo do jazykové části učebnice. Jediným vodítkem je, že jsou nadpisy zvýrazněny zeleným rámečkem. Kromě tohoto zařazení se úlohy související se slohovou a komunikační výchovou vyskytují v podobě stručných cvičení přímo v jazykové oblasti učebnice. Většina z nich je psána červenou tučnou kurzívou, ale podařilo se nám objevit i úlohy, které byly zbarveny černou a modrou tučnou kurzívou. V konečném součtu jsme napočítali 143 cvičení, přičemž 70 cvičení bylo zařazeno do sekce komunikační a slohové výchovy a 73 jich bylo zahrnuto do jazykové části. Porovnáme-li čísla v obou učebnicích, zjistíme, že obě učebnice obsahují větší počet cvičení slohového a komunikačního charakteru v jazykové části. Z této informace můžeme odvodit jediný závěr, a to ten, že se autoři učebnice snažili o propojení obou složek, přesně jak jim přikazuje RVP ZV. Tyto snahy považují ve většině cvičení za zdařilé.

Tabulka 9. Kvantitativní rozložení obou typů cvičení v učebnici č. 2.

Typ cvičení	Místo výskytu v učebnici	Počet	Celkem
Mluvená cvičení	Komunikační a slohová výchova	38	94
	Jazyková výchova	56	
Psaná cvičení	Komunikační a slohová výchova	17	25
	Jazyková výchova	8	
Smíšená cvičení	Komunikační a slohová výchova	15	24
	Jazyková výchova	9	

Zjištěné číselné hodnoty jednotlivých slohových cvičení zpracované do tabulky nám ukazují, že i v druhé učebnici jsou cvičení zaměřena především na rozvoj mluveného projevu. Psaná a smíšená cvičení zdaleka nedosahují tak vysokých hodnot.

Graf 7. Procentuální zastoupení jednotlivých typů cvičení v učebnici č. 2.

Výšečový graf předkládá zastoupení třech typů cvičení v procentech. Mluvená cvičení představují i v této učebnici největší procentuální zastoupení, jejich výsledná hodnota však nepřesáhne hodnoty učebnice první.

Výše uvedené skutečnosti nepotvrdily naši třetí hypotézu.

10 Komunikační a slohová výchova ve srovnávaných učebnicích

Při srovnání obou zvolených učebnic jsme soustředili náš zájem především na tři hlediska jejich zpracování. Jednalo se o soulad s RVP ZV, výpočet didaktické vybavenosti obou učebnic, která nám ukázala, jak kvalitně je učivo v učebnicích zpracováno a předkládáno žákům a na závěr jsme se zaměřili na slohová cvičení, která autoři do učebnic zahrnuli, přičemž větší pozornosti se dostávalo cvičením založených na rozvoj mluveného projevu.

Učebnice, co se formy zpracování týče, se od sebe mírně odlišují, ale můžeme říci, že detailnější zkoumání ukázalo, že zpracování komunikační a slohové výchovy jako celku pojmají autoři obou učebnic stejným způsobem. Obě učebnice více méně zohledňují povinnosti stanovené RVP ZV. Učebnice č. 1 dosáhla v tomto hodnocení mírně vyššího ohodnocení, což rozhodně neznamena, že by učebnice č. 2 nebyla v souladu s platným kurikulem. Naopak při podrobné analýze jsme zjistili, že kdybychom se zaměřili na další hlediska zkoumání, např. integraci všech tří složek (jazyková výchova, komunikační a slohová výchova a literární výchova) výše uvedeného vzdělávacího oboru, došli bychom k zajímavým výsledkům odhalujících větší propojenost těchto složek u učebnice č. 2. Ta na rozdíl od učebnice první předkládá ukázky z literatury pro děti a mládež, zatímco učebnice č. 1 pouze texty záměrně zpracované k vzdělávacímu účelu přímo jejími autory⁵⁹. V rámci analýzy po stránce kurikulární jsme nahlédli i do problematiky zařazení průřezových témat do výuky. Z průřezových témat jsme vybrali jedno, a to mediální výchovu, která bezpodmínečně s komunikační výchovou souvisí a v dnešním medializovaném světě by jistě neměla být opomíjena. Bohužel naše šetření ukázalo nedostatečné výsledky ukazující, že mediální výchova je v rámci výuky komunikační a slohové výchovy zcela opomenuta (tedy alespoň co se zvolených učebnic týče), což považujeme za velký nedostatek.

Učebnice jsme dále podrobili analýze po stránce obsahové a zjišťovali přítomnost jednotlivých strukturních komponentů. Jejich úkolem je plnit důležitou funkci, a to předkládat žákům učivo takovým způsobem, který by pro ně byl co možná nejsrozumitelnější. Výpočty didaktické vybavenosti přinesly jasné výsledky. Celkové vyhodnocení všech tří koeficientů ukázalo jako vítěznou učebnici č. 2, která dosáhla 58 %. Zároveň dosáhla nejvyššího procentuálního výsledku při výpočtu aparátu prezentace učiva (79 %). Celková hodnota

⁵⁹ Tuto problematiku podrobněji popisuje Radana Metelková Svobodová ve své publikaci Čtenářská gramotnost na 1. stupni ZŠ z pohledu vzdělávacího oboru Český jazyk a literatura

didaktické vybavenosti první učebnice činila 54 %. Obě učebnice zdaleka nedosáhly maximálních výsledků a jistě by si zasloužily nemalá nápravná opatření.

Posuzování vhodnosti učebnice ve výuce komunikační a slohové výchovy jsme hodnotili také z pohledu zařazení správných typů cvičení. RVP ZV soustředí pozornost na mluvený projev od 1. do 3. třídy, ve 3. ročníku je kromě mluveného slova zmiňována dovednost psaného projevu. Nás zajímala především cvičení, která rozvíjí mluvenou řeč, proto jsme se zaměřili na jednotlivá cvičení a provedli jejich rozbor z hlediska typu, abychom mohli posoudit, která forma projevu je ve cvičeních upřednostňována. Z obou učebnic jsme získali jednoznačná čísla, která prokázala, že mluvený projev je považován autory učebnic za přednostní a naprostá většina zařazených cvičení vyžaduje ústní řešení.

Kromě výše zmiňovaných bodů vezměme v potaz ještě další kritérium hodnocení obou učebnic, a to prostor, který je v těchto učebnicích komunikační a slohové výchově věnován. Z výzkumné sondy vyplývá, že první učebnice obsahující celkem 143 stran textu, věnuje výuce komunikační a slohové výchovy 15 lekcí (celostránkových) s 85 úlohami a navíc 91 úloh předkládá v jazykové části. Druhá učebnice čítá pouhých 95 stran textu, z něhož 17 kapitol (kapitoly různého rozsahu) a 143 úloh vyčleňuje učivu komunikačního a slohového charakteru. Stránkový rozsah jednotlivých učebnic je poměrně rozdílný, ale zastoupení námi sledované oblasti je v nich srovnatelné.

Podle zpracovaných dat obou učebnic jsme schopni říci, že lepší výsledky získala učebnice č. 1, je tedy vhodnější volbou pro výuku komunikační a slohové výchovy. I z pohledu autora byla vyhodnocena za lépe zpracovanou a přístupnější pro žáky i učitele. Byly shledány samozřejmě i jisté nedostatky, především nezařazení doplňujících úkolů a úloh na kritické myšlení, minimální práce s názornými pomůckami a potřeba klást větší pozornost na dialog.

IV ZÁVĚR

Diplomová práce se zabývá analýzou a srovnáním dvou vybraných učebnic (nakladatelství Alter a Nová škola) českého jazyka určených pro výuku ve 4. třídách základních škol. Učebnicový rozbor byl proveden pouze v těch částech učebnic, které souvisí s komunikační a slohovou výchovou. Cílem této práce bylo na základě výsledků tří stanovených dílčích cílů posoudit uvedené učebnice a vyhodnotit, která z nich je pro výuku komunikační a slohové výchovy vhodnější.

Diplomová práce se skládá z teoretické a praktické části. V teoretické části byly stanoveny čtyři cíle, z nichž jsme vycházeli v části praktické. K těmto cílům patřila analýza současného kurikulárního dokumentu, seznámení s pojetím komunikační a slohové výchovy v souvislosti s jejími historickými proměnami, další kapitola pojednává o teorii učebnic po stránce jejich funkčnosti, struktury a didaktické vybavenosti a teoretickou část práce uzavírá problematika typologie slohových cvičení, která představuje jednotlivé typy těchto cvičení zařazených do skupin podle několika hledisek. V návaznosti na teoretickou část diplomové práce byla zpracována část praktická, jejíž hlavním cílem bylo zjistit, která ze dvou zvolených učebnic je lépe zpracována pro výuku komunikační a slohové výchovy. Učebnice jsme podrobili analýze ze tří vybraných hledisek (jako tři dílčí cíle, jejichž výsledky nás měli dovést k cíli hlavnímu). První aspekt posuzoval učebnice (respektive jejich části věnované komunikační a slohové výchově) z pohledu naplňování očekávaných výstupů a vytváření a rozvíjení klíčových kompetencí stanovených v RVP ZV. Námi předpokládaný výsledek, že učebnice č. 1 více odpovídá pojetím a cílům RVP ZV, se potvrdil, přestože obě učebnice dosáhly stejných procentuálních hodnot v plnění klíčových kompetencí, učebnice č. 1 větší měrou naplňovala očekávané výstupy komunikační a slohové výchovy. Druhé hledisko zaměřené na výpočet didaktické vybavenosti nám ukázalo, že obě učebnice jsou téměř na stejné didaktické úrovni (nepatrně vyšší procentuální výsledek získala učebnice č. 2, a to 58 %). Odlišnosti však byly patrné při porovnání měřených aparátů. V aparátu prezentace učiva dosáhla učebnice č. 2 79 % ohodnocení, na rozdíl od druhé učebnice, jejíž výsledek činil pouhých 57 %. Naopak u aparátu řídicího učení skončila lépe učebnice č. 1, jejíž procentuální hodnota ukázala 56 %, druhá učebnice získala pouhých 44 %. Tento výsledek upozorňuje na velké nedostatky u řídicího aparátu učení, zejména učebnici zcela chybí předmluva, uvedení základních cílů a výsledky učebnicových úloh sloužících jako zpětná vazba pro žáky. Poslední hledisko posouzení bylo zaměřeno na procentuální zastoupení ústních a psaných

cvičení v učebnicích. Při podrobném rozboru jednotlivých cvičení zahrnutých do učebnic jsme došli k závěru, že obě dvě učebnice obsahují větší zastoupení cvičení vyžadující mluvenou formu. Srovnáním obou procentuálních výsledků se však prokázalo, že větší zastoupení těchto cvičení obsahuje učebnice č. 1., a proto ji po stránce typologie cvičení považujeme pro výuku za přínosnější.

Z dílčích cílů vyplynulo, že vhodnější volbou pro učitele z těchto dvou učebnic je učebnice první. Přestože se stala vítězem našeho zkoumání, jistě o ní nemůžeme říci, že dosahuje maximální didaktické úrovně. Jistě dobře poslouží učitelům i žákům jako učební pomůcka, která bude plnit předpokládané funkce, ale po jejím detailním analyzování ji nepovažuji za učebnici, která by „bavila“. I přes to, že obsahuje nepřehledné množství typů cvičení, jen velmi malá část pracuje s názornými pomůckami, podporuje kreativitu a aktivní účast žáků v hodině. Zcela opomenuty zůstaly úlohy na rozvíjení kritického myšlení a v dnešní době hojně podporovaná projektová výuka. Právě komunikační a slohová výchova nabízí široké využití nejrůznějších témat, metod a forem, které by mohly být žákům blízké a nabízely jim zcela nové možnosti, ukázaly jim, že i učení může být zábavné, pokud oni sami budou k takovému učení přispívat a budou mu nakloněni. Otázkou je, zda by žáci i učitelé v komunikační a slohové výchově přivítali nové postupy práce, které by byly postaveny na aktivní účasti žáka a jeho vlastní tvořivosti. Bylo by jistě zajímavé provést takové srovnání učebnic, které by se zaměřilo na to, zda s novým pojetím komunikační a slohové výchovy přichází také změny v učivu ubírající se právě takovým směrem, který by upřednostňoval aktivní přístup žáků na úkor učitelova výkladu.

V SEZNAM LITERATURY A PRAMENŮ

A. Odborné články a statě

FASNEROVÁ, Martina. Klíčové kompetence v současném kurikulu – realita v praxi. In: *Komunikační výchova a školská praxe*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2012. ISBN 978-80-244-3016-4.

METELKOVÁ SVOBODOVÁ, Radana. K pojetí komunikační a slohové výchovy na 1. stupni ZŠ a její implementaci v učebnicích českého jazyka. In: *Příprava a realizace výukových materiálů pro podporu komunikační výchovy RVP ZV ve výuce českého jazyka a literatury na základních školách a víceletých gymnáziích*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2011. ISBN 978-80-244-2746-1.

POLÁK, Milan. Komunikační výchova – od kurikula k vyučování In: *Příprava a realizace výukových materiálů pro podporu komunikační výchovy RVP ZV ve výuce českého jazyka a literatury na základních školách a víceletých gymnáziích*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2011. ISBN 978-80-244-2746-1.

SLADOVÁ, Jana. Komunikační a mediální výchova v kontextu osobnostního pojetí výchovy a vzdělávání. In: *Komunikační výchova a školská praxe*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2012. ISBN 978-80-244-3016-4.

SULOVSKÁ, Jarmila. Rozvoj komunikačních dovedností pomocí médií – inspirace pro výuku. In: *Komunikační výchova a školská praxe*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2012. ISBN 978-80-244-3016-4.

B. Odborné publikace

ALTMANOVÁ, Jitka ... et al. *Čtenářská gramotnost ve výuce: metodická příručka*. Praha: Národní ústav pro vzdělávání, školské poradenské zařízení a zařízení pro další vzdělávání pedagogických pracovníků (NÚV), divize VÚP, 2011. ISBN 978-80-87000-99-1.

ČECHOVÁ, Marie a STYBLÍK, Vlastimil. *Čeština a její vyučování: didaktika českého jazyka pro učitele základních a středních škol a studenty učitelství*. 2. upr. vyd., v SPN vyd. 1. Praha: SPN, 1998. ISBN 80-85937-47-6.

ČECHOVÁ, Marie a STYBLÍK, Vlastimil. *Didaktika češtiny*. 1. vyd. Praha: SPN, 1989. Učebnice pro vysoké školy. ISBN 80-04-22439-3.

HAUSENBLAS, Ondřej. *Vrátíme smysl hodinám češtiny?: úvaha a praktický návrh, jak učinit náš vyučovací předmět hodným žákova zájmu*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 1997. ISBN 80-86039-39-0.

HAUSER, Přemysl, ONDRÁŠKOVÁ, Karla a KNESELOVÁ, Helena. *Didaktika českého jazyka pro 2. stupeň ZŠ. Díl 1, Část obecná*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1994. ISBN 80-210-1035-5.

HOLOUŠOVÁ, Drahomíra a kol. *Jak psát diplomové a závěrečné práce*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 1995. ISBN 80-7067-475-X.

HUBÁČEK, Josef. *Didaktika slohu: celost. vysokošk. učebnice pro posl. pedagog. fakult, stud. učitelství v 1.-4. roč. zákl. školy*. 1. vyd. Praha: SPN, 1990. Učebnice pro vys. školy.

CHRÁSKA, Miroslav. *Metody pedagogického výzkumu: základy kvantitativního výzkumu*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2007. 265 s. Pedagogika. ISBN 978-80-247-1369-4.

JIRÁK, Jan, PAVLIČÍKOVÁ, Helena. *Doporučené očekávané výstupy. Mediální výchova v základním vzdělávání: metodická podpora*. Praha: VÚP, 2011. ISBN 978-80-87000-76-2.

Kolektiv autorů učebnic. *Časové a tematické plány k učebnicím ALTER pro 1. stupeň ZŠ zkoordinované s RVP ZV pro vzdělávací obory: Český jazyk a literatura, Matematika a její aplikace, Člověk a jeho svět*. Všeň: Alter. 2006. 1. vyd. Kód 092881.

Kolektiv autorů učebnic. *Klíčové kompetence a očekávané výstupy k učebnicím ALTER pro 1. stupeň ZŠ zkoordinované s RVP ZV pro vzdělávací obory: Český jazyk a literatura, Matematika a její aplikace, Člověk a jeho svět*. Všeň: Alter. 2006. 1. vyd. Kód 092894.

MLČOCH, M. a kol. *Komunikační výchova a školská praxe*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2012, 1. vyd. ISBN 978-80-244-3016-4.

MIČIENKA, M., JIRÁK, J. a kol. *Rozumět médiím – základy mediální výchovy pro učitele*, Partners Czech, 2006. ISBN 80-239-6762-2.

PRŮCHA, Jan, WALTEROVÁ, Eliška, MAREŠ, Jiří. *Pedagogický slovník*. Praha: Portál, 2003. 4. aktual. vydání. ISBN 80-7178-772-8.

PRŮCHA, Jan. *Učebnice: teorie a analýza edukačního média: příručka pro studenty, učitele, autory učebnic a výzkumné pracovníky*. Brno: Paido, 1998. ISBN 80-85931-49-4.

SVOBODOVÁ, Jana a kol. *Didaktika českého jazyka s komunikačními prvky: počáteční fáze výuky mateřštiny*. Ostrava: Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta, 2003. 1. vyd. ISBN 80-7042-300-5.

ZUJEV, Dmitrij Dmitrijevič. *Ako tvorit učebnice*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1986. Pedagogická a psychologická literatúra. 1. vyd. ISBN neuveden.

C. Učebnice, cvičebnice, časopisy

ČECHURA, Rudolf, STAUDKOVÁ, Hana. *Český jazyk pro čtvrtý ročník*. Všeň: Alter, 3. upr. vyd., 2009. ISBN 80-7245-004-2.

MÜHLHAUSEROVÁ, Hana ... et al. *Český jazyk 4 – učebnice pro 4. ročník základní školy*. Brno: Nová škola, 1. vyd., dotisk, 2011. ISBN 978-80-7289-087-3.

D. Dokumenty a předpisy

472/2011 Sb. *Novela školského zákona*. 2011.

Česká školní inspekce. *Inspekční hodnocení školních vzdělávacích programů: Tematická zpráva září 2010*, ČŠIG-2392/10-G21. Praha: 2010.

MŠMT. *Sdělení Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy k postupu a stanoveným podmínkám pro udělování a odnímání schvalovacích doložek učebnicím a učebním textům a k zařazování učebnic a učebních textů do seznamu učebnic.* 1 052 / 2009-20. Praha: 2009.

E. Internetové adresy

Metodický portál RVP. *Vyučování mluvnice a komunikační výchova v historickém kontextu.*

[online]. 2011. [cit. 29. 1. 2013]. Dostupné z:

<http://clanky.rvp.cz/clanek/k/z/14215/VYUCOVANI-MLUVNICE-A-KOMUNIKACNI-VYCHOVA-V-HISTORICKEM-KONTEXTU-II.html/>

MŠMT. *Schvalovací doložky učebnic – březen 2012.* [online]. 2012. [cit. 28. 2. 2013].

Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/schvalovaci-dolozky-ucebnic-brezen-2012>

Nakladatelství Alter. *O nás.* [online]. 2012. [cit. 11. 11. 2012]. Dostupné z:

<http://www.alter.cz/nakladatelstvi/o-nas>

Nakladatelství Alter. *Ocenění našich učebnic.* [online]. 2012. [cit. 11. 11. 2012]. Dostupné z:

<http://www.alter.cz/nakladatelstvi/oceneni-nasich-ucebnic>

Nakladatelství NOVÁ ŠKOLA. *O nás. Více o nakladatelství.* [online]. [cit. 5. 2. 2013].

Dostupné z: <http://www.nns.cz/blog/vice-o-nakladatelstvi/>

PELIKÁN, Jiří. *Klesá úroveň vzdělávání na našich školách? Zamyšlení nad výsledky mezinárodního výzkumu PISA. EDUin: vzdělávání je naše věc* [online]. FF UK [cit. 3. 2.

2013] Dostupné z: <http://www.eduin.cz/titulka/klesa-uroven-vzdelavani-na-nasich-skolach/>

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. [online]. Praha: VÚP, aktuální znění k

1. 9. 2010, Dostupné z: http://www.msmt.cz/file/21592_1_1/download/.

F. Jiné

NEVĚŘILOVÁ, Marcela. *Vybrané komponenty v učebnicích českého a anglického jazyka se zaměřením na 2. stupeň ZŠ*. Olomouc, 2010. Diplomová práce. Univerzita Palackého. Pedagogická fakulta. Katedra českého jazyka a literatury.

ŠTURSOVÁ, Marcela. *K některým metodám a formám práce v nejnovějších učebnicích českého jazyka*. Olomouc, 2006. Diplomová práce. Univerzita Palackého. Pedagogická fakulta. Katedra českého jazyka a literatury.

TILCER, Roman. *Analýza a srovnání učebnic českého jazyka se zaměřením na sloh a komunikaci*. Olomouc, 2010. Diplomová práce. Univerzita Palackého. Pedagogická fakulta. Katedra českého jazyka a literatury.

VI SEZNAM TABULEK

Tabulka 1	Plnění očekávaných výstupů v učebnicích.
Tabulka 2	Utváření a rozvoj klíčových kompetencí v učebnicích.
Tabulka 3	Mediální výchova ve vybraných učebnicích.
Tabulka 4	Aparát prezentace učiva v učebnicích.
Tabulka 5	Aparát řízení učení v učebnicích.
Tabulka 6	Aparát orientace v učebnicích.
Tabulka 7	Vyhodnocení didaktické vybavenosti.
Tabulka 8	Kvantitativní rozložení obou typů cvičení v učebnici č. 1.
Tabulka 9	Kvantitativní rozložení obou typů cvičení v učebnici č. 2.

VII SEZNAM GRAFŮ

Graf 1	Očekávané výstupy a klíčové kompetence v učebnicích.
Graf 2	Porovnání aparátu prezentace učiva v učebnicích.
Graf 3	Porovnání aparátu řízení učení v učebnicích.
Graf 4	Porovnání aparátu orientace v učebnicích.

Graf 5	Výsledné koeficienty didaktické vybavenosti ve vybraných učebnicích.
Graf 6	Procentuální zastoupení jednotlivých typů cvičení v učebnici č. 1.
Graf 7	Procentuální zastoupení jednotlivých typů cvičení v učebnici č. 2.

VIII SEZNAM SCHÉMAT

Schéma 1	Členění oblasti Jazyk a jazyková komunikace.
Schéma 2	Členění systému učebnice na podsystémy.

IX SEZNAM ZKRATEK

RVP ZV	Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání
MŠMT ČR	Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy České republiky
ŠVP	Školní vzdělávací program
VÚP	Výzkumný ústav pedagogický
NÚV	Národní ústav pro vzdělávání
aj.	a jiné
tzn.	to znamená
tj.	to je

X SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1	Cíle základního vzdělávání
Příloha č. 2	Očekávané výstupy v komunikační a slohové výchově
Příloha č. 3	Klíčové kompetence
Příloha č. 4	Strukturní komponenty učebnice

3.2 Cíle základního vzdělávání

Základní vzdělávání má žákům pomoci **utvářet a postupně rozvíjet klíčové kompetence a poskytnout spolehlivý základ všeobecného vzdělání** orientovaného zejména na situace blízké životu a na praktické jednání. V základním vzdělávání se proto usiluje o naplňování těchto cílů:

- umožnit žákům osvojit si strategie učení a motivovat je pro celoživotní učení
 - podněcovat žáky k tvořivému myšlení, logickému uvažování a k řešení problémů
 - vést žáky k všestranné, účinné a otevřené komunikaci
 - rozvíjet u žáků schopnost spolupracovat a respektovat práci a úspěchy vlastní i druhých
-
- připravovat žáky k tomu, aby se projevovali jako svébytné, svobodné a zodpovědné osobnosti, uplatňovali svá práva a naplňovali své povinnosti
 - vytvářet u žáků potřebu projevovat pozitivní city v chování, jednání a v prožívání životních situací; rozvíjet vnímavost a citlivé vztahy k lidem, prostředí i k přírodě
 - učit žáky aktivně rozvíjet a chránit fyzické, duševní a sociální zdraví a být za ně odpovědný
 - vést žáky k toleranci a ohleduplnosti k jiným lidem, jejich kulturám a duchovním hodnotám, učit je žít společně s ostatními lidmi
 - pomáhat žákům poznávat a rozvíjet vlastní schopnosti v souladu s reálnými možnostmi a uplatňovat je spolu s osvojenými vědomostmi a dovednostmi při rozhodování o vlastní životní a profesní orientaci

5.1.1 ČESKÝ JAZYK A LITERATURA

Vzdělávací obsah vzdělávacího oboru

1. stupeň

KOMUNIKAČNÍ A SLOHOVÁ VÝCHOVA

Očekávané výstupy – 1. období

žák

- *plynule čte s porozuměním texty přiměřeného rozsahu a náročnosti*
- *porozumí písemným nebo mluveným pokynům přiměřené složitosti*
- *respektuje základní komunikační pravidla v rozhovoru*
- *pečlivě vyslovuje, opravuje svou nesprávnou nebo nedbalou výslovnost*
- *v krátkých mluvených projevech správně dýchá a volí vhodné tempo řeči*
- *volí vhodné verbální i nonverbální prostředky řeči v běžných školních i mimoškolních situacích*
- *na základě vlastních zážitků tvoří krátký mluvený projev*
- *zvládá základní hygienické návyky spojené se psaním*
- *píše správné tvary písmen a číslic, správně spojuje písmena i slabiky; kontroluje vlastní písemný projev*
- *píše věcně i formálně správně jednoduchá sdělení*
- *seřadí ilustrace podle dějové posloupnosti a vypráví podle nich jednoduchý příběh*

Očekávané výstupy – 2. období

žák

- *čte s porozuměním přiměřeně náročné texty potichu i nahlas*
- *rozlišuje podstatné a okrajové informace v textu vhodném pro daný věk, podstatné informace zaznamenává*
- *posuzuje úplnost či neúplnost jednoduchého sdělení*
- *reprodukuje obsah přiměřeně složitého sdělení a zapamatuje si z něj podstatná fakta*
- *vede správně dialog, telefonický rozhovor, zanechá vzkaz na záznamníku*
- *rozpoznává manipulativní komunikaci v reklamě*
- *volí náležitou intonaci, přízvuk, pauzy a tempo podle svého komunikačního záměru*
- *rozlišuje spisovnou a nespisovnou výslovnost a vhodně ji užívá podle komunikační situace*
- *píše správně po stránce obsahové i formální jednoduché komunikační žánry*
- *sestaví osnovu vyprávění a na jejím základě vytváří krátký mluvený nebo písemný projev s dodržáním časové posloupnosti*

4 Klíčové kompetence

Klíčové kompetence představují souhm vědomostí, dovedností, schopností, postojů a hodnot důležitých pro osobní rozvoj a uplatnění každého člena společnosti. Jejich výběr a pojetí vychází z hodnot obecně přijímaných ve společnosti a z obecně sdílených představ o tom, které kompetence jedince přispívají k jeho vzdělávání, spokojenému a úspěšnému životu a k posilování funkci občanské společnosti.

Smyslem a cílem vzdělávání je vybavit všechny žáky souborem klíčových kompetencí na úrovni, která je pro ně dosažitelná, a připravit je tak na další vzdělávání a uplatnění ve společnosti. Osvojování klíčových kompetencí je proces dlouhodobý a složitý, který má svůj počátek v předškolním vzdělávání, pokračuje v základním a středním vzdělávání a postupně se dotváří v dalším průběhu života. Úroveň klíčových kompetencí, které žáci dosáhnou na konci základního vzdělávání, nelze ještě považovat za ukončenou, ale získané klíčové kompetence tvoří neopomenutelný základ žáka pro celoživotní učení, vstup do života a do pracovního procesu.

Klíčové kompetence nestojí vedle sebe izolovaně, různými způsoby se prolínají, jsou multifunkční, mají nadpředmětovou podobu a lze je získat vždy jen jako výsledek celkového procesu vzdělávání. **Proto k jejich utváření a rozvíjení musí směřovat a přispívat veškerý vzdělávací obsah i aktivity a činnosti, které ve škole probíhají.**

Ve vzdělávacím obsahu RVP ZV je učivo chápáno jako prostředek k osvojení činnostně zaměřených očekávaných výstupů, které se postupně propojují a vytvářejí předpoklady k účinnému a komplexnímu využívání získaných schopností a dovedností na úrovni klíčových kompetencí.

V etapě základního vzdělávání jsou za klíčové považovány: **kompetence k učení; kompetence k řešení problémů; kompetence komunikativní; kompetence sociální a personální; kompetence občanské; kompetence pracovní.**

Kompetence k učení

Na konci základního vzdělávání žák:

- vybírá a využívá pro efektivní učení vhodné způsoby, metody a strategie, plánuje, organizuje a řídí vlastní učení, projevuje ochotu věnovat se dalšímu studiu a celoživotnímu učení
- vyhledává a třídí informace a na základě jejich pochopení, propojení a systematizace je efektivně využívá v procesu učení, tvůrčích činnostech a praktickém životě
- operuje s obecně užívanými termíny, znaky a symboly, uvádí věci do souvislosti, propojuje do širších celků poznatky z různých vzdělávacích oblastí a na základě toho si vytváří komplexnější pohled na matematické, přírodní, společenské a kulturní jevy
- samostatně pozoruje a experimentuje, získané výsledky porovnává, kriticky posuzuje a vyvozuje z nich závěry pro využití v budoucnosti
- poznává smysl a cíl učení, má pozitivní vztah k učení, posoudí vlastní pokrok a určí překážky či problémy bránící učení, naplánuje si, jakým způsobem by mohl své učení zdokonalit, kriticky zhodnotí výsledky svého učení a diskutuje o nich

Kompetence k řešení problémů

Na konci základního vzdělávání žák:

- vnímá nejrůznější problémové situace ve škole i mimo ni, rozpozná a pochopí problém, přemýšlí o nesrovnalostech a jejich příčinách, promyslí a naplánuje způsob řešení problémů a využívá k tomu vlastního úsudku a zkušeností
- vyhledá informace vhodné k řešení problému, nachází jejich shodné, podobné a odlišné znaky, využívá získané vědomosti a dovednosti k objevování různých variant řešení, nenechá se odradit případným nezdarem a vytrvale hledá konečné řešení problému
- samostatně řeší problémy; volí vhodné způsoby řešení; užívá při řešení problémů logické, matematické a empirické postupy
- ověřuje prakticky správnost řešení problémů a osvědčené postupy aplikuje při řešení obdobných nebo nových problémových situací, sleduje vlastní pokrok při zdolávání problémů
- kriticky myslí, činí uvážlivá rozhodnutí, je schopen je obhájit, uvědomuje si zodpovědnost za svá rozhodnutí a výsledky svých činů zhodnotí

Kompetence komunikativní

Na konci základního vzdělávání žák:

- formuluje a vyjadřuje své myšlenky a názory v logickém sledu, vyjadřuje se výstižně, souvisle a kultivovaně v písemném i ústním projevu
- naslouchá promluvám druhých lidí, porozumí jim, vhodně na ně reaguje, účinně se zapojuje do diskuse, obhajuje svůj názor a vhodně argumentuje
- rozumí různým typům textů a záznamů, obrazových materiálů, běžně užívaných gest, zvuků a jiných informačních a komunikačních prostředků, přemýšlí o nich, reaguje na ně a tvořivě je využívá ke svému rozvoji a k aktivnímu zapojení se do společenského dění
- využívá informační a komunikační prostředky a technologie pro kvalitní a účinnou komunikaci s okolním světem
- využívá získané komunikativní dovednosti k vytváření vztahů potřebných k plnohodnotnému soužití a kvalitní spolupráci s ostatními lidmi

Kompetence sociální a personální

Na konci základního vzdělávání žák:

- účinně spolupracuje ve skupině, podílí se společně s pedagogy na vytváření pravidel práce v týmu, na základě poznání nebo přijetí nové role v pracovní činnosti pozitivně ovlivňuje kvalitu společné práce
- podílí se na utváření příjemné atmosféry v týmu, na základě ohleduplnosti a úcty při jednání s druhými lidmi přispívá k upevňování dobrých mezilidských vztahů, v případě potřeby poskytne pomoc nebo o ni požádá
- přispívá k diskusi v malé skupině i k debatě celé třídy, chápe potřebu efektivně spolupracovat s druhými při řešení daného úkolu, oceňuje zkušenosti druhých lidí, respektuje různá hlediska a čerpá poučení z toho, co si druzí lidé myslí, říkají a dělají
- vytváří si pozitivní představu o sobě samém, která podporuje jeho sebedůvěru a samostatný rozvoj; ovládá a řídí svoje jednání a chování tak, aby dosáhl pocitu sebeuspokojení a sebeúcty

Kompetence občanské

Na konci základního vzdělávání žák:

- respektuje přesvědčení druhých lidí, váží si jejich vnitřních hodnot, je schopen vcítit se do situací ostatních lidí, odmítá útlak a hrubé zacházení, uvědomuje si povinnost postavit se proti fyzickému i psychickému násilí
- chápe základní principy, na nichž spočívají zákony a společenské normy, je si vědom svých práv a povinností ve škole i mimo školu
- rozhoduje se zodpovědně podle dané situace, poskytne dle svých možností účinnou pomoc a chová se zodpovědně v krizových situacích i v situacích ohrožujících život a zdraví člověka
- respektuje, chrání a ocení naše tradice a kulturní i historické dědictví, projevuje pozitivní postoj k uměleckým dílům, smysl pro kulturu a tvořivost, aktivně se zapojuje do kulturního dění a sportovních aktivit
- chápe základní ekologické souvislosti a environmentální problémy, respektuje požadavky na kvalitní životní prostředí, rozhoduje se v zájmu podpory a ochrany zdraví a trvale udržitelného rozvoje společnosti

Kompetence pracovní

Na konci základního vzdělávání žák:

- používá bezpečně a účinně materiály, nástroje a vybavení, dodržuje vymezená pravidla, plní povinnosti a závazky, adaptuje se na změněné nebo nové pracovní podmínky
- přistupuje k výsledkům pracovní činnosti nejen z hlediska kvality, funkčnosti, hospodárnosti a společenského významu, ale i z hlediska ochrany svého zdraví i zdraví druhých, ochrany životního prostředí i ochrany kulturních a společenských hodnot
- využívá znalosti a zkušenosti získané v jednotlivých vzdělávacích oblastech v zájmu vlastního rozvoje i své přípravy na budoucnost, činí podložená rozhodnutí o dalším vzdělávání a profesním zaměření
- orientuje se v základních aktivitách potřebných k uskutečnění podnikatelského záměru a k jeho realizaci, chápe podstatu, cíl a riziko podnikání, rozvíjí své podnikatelské myšlení

STRUKTURNÍ KOMPONENTY UČEBNICE

I. APARÁT PREZENTACE UČIVA(A) verbální komponenty

1. výkladový text prostý
2. výkladový text zpřehledněný (přehledová schémata, tabulky aj. k výkladu učiva)
3. shrnutí učiva k celému ročníku
4. shrnutí učiva k tématům (kapitolám, lekcím)
5. shrnutí učiva k předchozímu ročníku
6. doplňující texty (dokumentační materiál, citace z pramenů, statistické tabulky aj.)
7. poznámky a vysvětlivky
8. podtexty k vyobrazením
9. slovníčky pojmů, cizích slov aj. (s vysvětlením)

(B) obrazové komponenty

1. umělecká ilustrace
2. nauková ilustrace (schematické kresby, modely, aj.)
3. fotografie
4. mapy, kartogramy, plánky, grafy, diagramy aj.
5. obrazová prezentace barevná (tj. použití nejméně jedné barvy odlišné od barvy běžného textu)

II. APARÁT ŘÍDÍCÍ UČENÍ(C) verbální komponenty

1. předmluva (úvod do předmětu, ročníku pro žáky)
2. návod k práci s učebnicí (pro žáky a/nebo učitele)
3. stimulace celková (podněty k zamyšlení, otázky aj. před celkovým učivem ročníku)
4. stimulace detailní (podněty k zamyšlení, otázky aj. před nebo v průběhu lekcí, témat)
5. odlišení úrovní učiva (základní - rozšiřující, povinné - nepovinné apod.)
6. otázky a úkoly za témata, lekcemi
7. otázky a úkoly k celému ročníku (opakování)
8. otázky a úkoly k předchozímu ročníku (opakování)
9. instrukce k úkolům komplexnější povahy (návodů k pokusům, laboratorním pracím, pozorováním, aj.)
10. náměty pro mimoškolní činnosti s využitím učiva (aplikace)
11. explicitní vyjádření cílů učení pro žáky
12. prostředky a/nebo instrukce k sebehodnocení pro žáky (testy a jiné způsoby hodnocení výsledků učení)
13. výsledky úkolů a cvičení (správná řešení, správné odpovědi apod.)
14. odkazy na jiné zdroje informací (bibliografie, doporučená literatura aj.)

(D) obrazové komponenty

1. grafické symboly vyznačující určité části textu (poučky, pravidla, úkoly, cvičení aj.)
2. užití zvláštní barvy pro určité části verbálního textu
3. užití zvláštního písma (tučné písmo, kurzíva aj.) pro určité části verbálního textu
4. využití přední nebo zadní obálky (předsádky) pro schémata, tabulky aj.

III. APARÁT ORIENTAČNÍ(E) verbální komponenty

1. obsah učebnice
2. členění učebnice na tematické bloky, kapitoly, lekce aj.
3. marginálie, výhmaty, živá záhlaví aj.
4. rejstřík (věcný, jmenný, smíšený)

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Hana Šafářová
Katedra:	Katedra českého jazyka a literatury
Vedoucí práce:	Mgr. Milan Polák, Ph.D.
Rok obhajoby:	2013

Název práce:	Posouzení didaktické vybavenosti a zastoupení typů slohových cvičení ve vybraných učebnicích českého jazyka pro 1. stupeň základní školy (v návaznosti na Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání a komunikační výchovu)
Název v angličtině:	Explanation of didactic facilities and representation of stylistic exercises in selected textbooks of Czech language for first grade of Elementary school (Framework Educational Programme for Primary Education and Communication Education)
Anotace práce:	Diplomová práce se zabývá analýzou a srovnáním dvou vybraných učebnic českého jazyka pro 4. ročník se zaměřením na komunikační a slohovou výchovu. V analýze učebnic se věnujeme aspektu plnění Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání, didaktické vybavenosti a zastoupení typů slohových cvičení v učebnicích.
Klíčová slova:	komunikační a slohová výchova, didaktická vybavenost, slohová cvičení, učebnice, 4. ročník, Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání (RVP ZV)
Anotace v angličtině:	In this diploma thesis I try to compare and analyse two selected textbooks of Czech language for fourth grade which are focus on/specialized in communicative and didactic education. In this analysis of selected textbooks I am focus on aspect of implementation of Framework Educational Programme for Primary Education, Didactic Facilities and representation of Didactic exercises in these textbooks.
Klíčová slova v angličtině:	Communicative and didactic education, didactic facilities, didactic exercises, textbook, fourth grade, Framework Educational Programme for Primary Education
Přílohy vázané v práci:	Příloha č. 1 Cíle základního vzdělávání Příloha č. 2 Očekávané výstupy v komunikační a slohové výchově Příloha č. 3 Klíčové kompetence Příloha č. 4 Strukturní komponenty učebnice
Rozsah práce:	73 stran
Jazyk práce:	CZ